

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Giovanni Sartori a jeho dílo

Martin Pavlíček

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Giovanni Sartori a jeho dílo

Martin Pavlíček

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu bakalářské práce panu Doc. PhDr. Michalu Kubátovi, Ph.D. za odborné vedení celé práce, inspirativní rady a připomínky.

Obsah

1	Úvod	1
2	Stručný životopis	3
3	Teorie Demokracie	5
3.1	Přínos politické vědě	6
3.1.1	Sartoriho výklad základních pojmů	6
3.1.2	Vertikální teorie demokracie.....	11
3.1.3	Sartoriho rozhodovací teorie demokracie	15
3.1.4	Totalitní a autoritářské režimy	18
3.2	Reflexe v české politologické literatuře	20
3.2.1	Teorie demokracie	20
3.2.2	Totalitní a autoritářské režimy	21
4	Strany a stranické systémy	24
4.1	Přínos politické vědě	24
4.1.1	Sartoriho pohled na strany a substranické jednotky	25
4.1.2	Typologie stranických systémů	28
4.2	Reflexe v české politologické literatuře	35
4.2.1	Typologie politických stran	36
5	Srovnávací ústavní inženýrství	40
5.1	Přínos politické vědě	40
5.1.1	Volby a Sartoriho volební zákony.....	40
5.1.2	Sartoriho charakteristika parlamentních a prezidentských systémů.....	44
5.1.3	Návrh alternujícího prezidentského systému.....	48
5.2	Reflexe v české politologické literatuře	49
5.2.1	Prezidentské a parlamentní systémy	49
5.2.2	Volby a volební systémy	50
6	Závěr	53
7	Seznam literatury	55
7.1	Prameny.....	57
8	Resumé	58

Seznam tabulek

Tabulka 1: Kombinovaný vliv stranických a volebních systémů podle Sartoriho.....	52
---	----

1 Úvod

Jednou z nejdůležitějších, dosud žijících osobností politické vědy je bezesporu italský politolog Giovanni Sartori, emeritní profesor Univerzity ve Florencii a Columbia University v New Yorku. Z tohoto důvodu i vzhledem ke skutečnosti, že přínos Sartoriho díla nebyl u nás dosud komplexně zpracován, jsem si zvolil téma bakalářské práce *Giovanni Sartori a jeho dílo*. Cílem práce je shrnutí nejdůležitějšího přínosu Sartoriho práce politické vědě a její reflexe v české politologické literatuře. Ke zkoumání Sartoriho díla bude použita metoda diskursivní analýzy.

Jelikož práce pojednává o osobnosti, je první část věnována Sartoriho stručnému životopisu, hlavní část práce je pak rozdělena na tři kapitoly, které odrážejí tři nosná témata Sartoriho vědecké práce. Vzhledem k rozsáhlosti Sartoriho díla a omezenému prostoru danému maximální délkou bakalářské práce jsou výchozími díly pouze ta, která byla přeložena do českého a slovenského jazyka.

Vzhledem k tomu, že se Sartoriho dílem jako červená nit vine problematika teorie demokracie, je první kapitola hlavní části práce věnována Sartoriho přínosu v této oblasti, tak jak byl zpracován a publikován v díle *Teória demokracie* (1993). Sartori je ovšem především považován za guru typologie stran a stranických systémů druhá kapitola hlavní části práce bude pojednávat především o této problematice, publikované v knize *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu* (2005). Se stranickými systémy pak úzce souvisí systémy volební, proto jim bude věnována třetí kapitola práce, jejímž obsahem budou Sartoriho volební zákony a charakteristiky jednotlivých politických systémů. Základem pro tuto část bude zejména kniha *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. (2001).

V samotném závěru práce zrekapituluji Sartoriho přínos politické vědě a hlavní teze jeho díla.

Kromě výše uvedené primární literatury použiji zdroje, které se zabývají Sartoriho dílem (Hurd, Novák, Pasqino, Scott, Robertson, Warr) a zdroje, ze kterých Sartori vycházel při formulování svých tezí (Duverger, Dahl, Lijphart, Michels, Schumpeter, Taagpera). Pro zhodnocení reflexe jednotlivých Sartoriho myšlenek v české politologické literatuře pak použiji relevantní zdroje v podobě knih českých autorů (Čaloud, Dvořáková, Hloušek, Chytílek, Kopeček, Klíma, Kubát, Lebeda, Novák, Říchová, Strmiska, Šedo). Sartoriho stručný životopis pak vychází převážně z internetových pramenů.

2 Stručný životopis

Giovanni Sartori se narodil ve Florencii 13. května 1924. Na zdejší univerzitě také vystudoval společenské vědy a v roce 1946 nastoupil akademickou dráhu jako odborný asistent historie. V letech 1950 – 1956, kdy vyučoval dějiny moderní filosofie, se zaměřil na kritickou analýzu klasických autorů, například Hegela, Marxe či Kanta a stal se profesorem sociologie. V roce roku 1956 se spolupodílel na reformách fakulty politologie, na které posléze působil a v letech 1969 – 1971 byl jejím děkanem. V tomto období spoluzakládal Centrum komparativní politologie (Centro Studi Politica Comparata) a politologický časopis Italian Political Review (Rivista Italiana di Scienza Politica). V tomto období již publikoval v italském i anglickém jazyce a stal se jedním z předních světových politologů (Pasquino, 2005: 33).

K roku 1976 se datuje počátek intenzivní spolupráce se zámožskými univerzitami, v letech 1976 – 1979 vyučoval politologii na Standfordské univerzitě, 1979 – 1994 působil jako profesor humanitních studií na Columbia University v New Yorku a zároveň v letech 1992 – 1994 znovu působil na univerzitě ve Florencii. Mezitím také hostoval na univerzitách v Harvardu a Yale.

Giovanni Sartori byl v roce 1971 oceněn prezidentem Italské republiky Zlatou medailí za přínos kultuře a vzdělání, během své vědecké kariéry získal mnoho dalších ocenění, mezi nimi cenu za celoživotní dílo od Evropského konsorcia pro politický výzkum (2005) a Americké politologické asociace (2006), Cenu svobody od Mezinárodní nadace pro svobodu v Buenos Aires (2005) a čestné doktoráty od univerzit v Janově (1992), Washingtonu D. C. (1994),

Guadalajaře (1997), Buenos Aires (1998), Madridu (2001), Bukurešti (2001), Athénách (2005), Urbinu (2005) a Mexico City (2007).¹

Vzhledem k rozsáhlosti Sartoriho díla, které čítá na 39 knih, 59 kapitol v knihách kolektivu autorů a 106² článků v odborných časopisech zde nelze uvést jeho kompletní přehled.

¹ Dostupné na

http://www.giovanisartori.it/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=6,
dne 7. dubna 2013.

² Tamtéž.

3 Teorie Demokracie

Demokracie se vždy nachází někde uvnitř pomyslného spektra, jehož póly jsou tvořeny realitou a ideálním stavem a je tedy definována otázkami jaká může být a jaká má být.

„Abychom se vyhnuli nesprávnému východisku, je potřeba mít na paměti, že (a) demokratický ideál nedefinuje demokratickou skutečnost a naopak, skutečná demokracie není a nemůže být totožná s ideální demokracií, a (b) demokracie je výsledkem interakce ideálů a reality, která ji formuje, nejprve čím by měla být a na druhou stranu, čím je” (Sartori, 1993: 10).

Sartoriho práce pojednávající o demokracii byla poprvé publikována v roce 1957 pod názvem *Democrazia i Definizioni* v italské Boloni a o pět let později upravena a přeložena do anglického jazyka jako *Democratic theory*. Sartori se otázkami demokracie zabýval dále, ostatně, je to jedno z nosných témat jeho díla a v roce 1987 tak vychází dvoudílná kniha *The Theory of Democracy Revisited* (Part 1: The Contemporary Debate; Part 2: The Classical Issues) jako jedno z dosud nejobsáhlejších děl zabývajících se moderní teorií demokracie. Po pádu železné opony se knihy dočkaly vydání i v našem prostoru, byť, možná ke škodě českého čtenáře, pouze ve slovenském jazyce. Knihu *Teória demokracie* vydalo bratislavské nakladatelství Archa v roce 1993. Kniha přebírá dělení na dvě hlavní části – část první *Súčasný diskurs* obsahuje převážně sémanticko-definiční objasnění základních pojmů z teorie demokracie, zatímco ve druhé části knihy *Klasické otázky* autor užívá filosoficko-historického přístupu k validaci definic z části první (Hurd, 1962: 766). V následující části práce je kniha rozpracována z hlediska přínosu Sartoriho teorie demokracie politologické vědě a její reflexe v české politologické literatuře.

3.1 Přínos politické vědě

Přínos Sartoriho zkoumání demokracie lze, kromě osobitého výkladu základních pojmů, spatřovat v brilantní analýze vertikální demokracie shrnující a srovnávající argumenty elitářů a antielitářů a zejména pak v rozpracování Schumpeterovy konkurenční teorie demokracie vedoucí k Sartoriho pokusu postulovat vlastní teorii demokracie (Pasquino, 2005: 33). Významným příspěvkem politologii je definice a typologie nedemokratických politických systémů. Pro začátek je však nutno nastínit, jak Sartori vnímá základní pojmy jako *demokracie, lid, vláda, svoboda a rovnost*.

3.1.1 Sartoriho výklad základních pojmů

Pojem demokracie prošel, od svého prvního použití v 5. – 4. století před naším letopočtem, evolucí, během které se měnil jak jeho význam, tak způsoby jeho výkladu. Základní (a nejznámější) definice je odvozena z doslovné transkripce slova demokracie, tedy z překladu slov *demos* (lid) a *kratein* (vládnout) a zní tedy vláda lidu, neboli stav, kdy je moc (vláda) přisouzena lidu jako jedinému suverénu a původnímu nositeli. Jeden z klasických teoretiků, Robert Dahl, chápe současnou demokracii jako ideální stav, ve kterém existuje systém opatření, pravidel a zásad zajišťující rovný přístup k účasti na rozhodování neboli politickou rovnost (Dahl, 2001: 39). Naproti tomu Joseph A. Schumpeter na demokracii pohlížel perspektivou mocenských vztahů a demokratické uspořádání spatřoval v existenci strukturované soutěže umožňující jednotlivcům bojovat o hlas lidu (Schumpeter, 2006: 250). A konečně Karl R. Popper definoval demokracii jako soubor procedur umožňujících zbavení se špatných vládců racionálním způsobem (Popper: 1998, 173).

Sartori se v zásadě nevyhýbá definici základní tj. chápání demokracie jako vlády lidu (většiny). V etymologickém výkladu pojmu naopak spatřuje základ pro další práci s ním, nicméně podotýká,

že (a) jakkoli jsou minimální definice zároveň nejuniverzálnější, redukce pouze na název je v tomto případě příliš zjednodušující a nepostihuje celou komplexitu a složitost b) vyvstává potřeba definovat pojmy lid a vláda (viz níže).

Aby se oprostil od nepřebných výkladů pojmu demokracie, při hledání sjednocující minimalistické definice co demokracie je nahlédl Sartori na problematiku z opačného úhlu pohledu, neboli pokusil se determinovat, co demokracie *není* (viz níže). Analýzou jednotlivých politických systémů, které jsou obecně chápány jako nedemokratické (autoritářské a totalitní režimy, diktatury a autokracie) dospěl k závěru, že demokracie je politický systém, který odmítá personifikovanou moc nad občany a je tedy založen na principu, podle kterého se nikdo nemůže svévolně a neodvolatelně ujmout moci (Sartori: 1993, 208).

Pojem *demos* – lid umožňuje široké spektrum výkladů a pro potřebu práce s tímto pojmem v rámci studia demokracie je zapotřebí toto spektrum zúžit. Aby byla problematika ještě složitější, význam pojem lid byl v různých obdobích vnímán odlišně. Sartori se pokusil o shrnutí těchto významů a došel k závěru, že lid lze interpretovat přinejmenším šesti způsoby – jako každého, jako mnohé, jako nižší třídu, jako organický celek, jako absolutní většinu a jako omezenou většinu. Ovšem ne všechny z výše uvedených kategorií mohou být aplikovány ve smyslu nositele moci v demokracii. Především, nikdy v historii nenastala situace, kdy by volební právo (a tedy podíl na moci) bylo přiznáno všem bez výjimky. Od samotných počátků demokracie dochází k uplatňování různých cenzů – například majetkových a vzdělanostních, participace je umožněna pouze od určitého (různého) věku a volební právo ženám bylo ve většině zemí přiznáno až v průběhu 20. století (Heywood, 2004: 85). V případě, že je přistoupeno k takovýmto omezením (či vyloučením) je důležité, aby k nim došlo na základě demokratických principů a nebyla diskriminační (Sartori, 1993: 24). Pravděpodobně ještě vágnějším pojmem je velmi

mnozí (nebo velká většina) z důvodu velmi obtížné definice, neboť lze jen těžko spravedlivě určit o jak velkou část celku nebo kolik individuů splňuje toto kritérium. V současných demokraciích není relevantní ani použití rovnítka mezi pojmem lid a nižší třída, neboť tato byla marginalizována s rozvojem třídy střední (tamtéž). Nabízí se tedy možnost definovat lid jako příslušníky střední třídy, ovšem vyloučení jakékoliv části občanů na základě socioekonomického statusu by stěžejí mohlo být považováno za demokratické. Čtvrtou možnost, tedy chápání lidu jako organického celku, lze svým kolektivistickým pojetím spíše aplikovat na nedemokratické režimy, vždyť kolektivismus a upřednostnění celku před individualitou je jedním z atributů autoritářských a totalitních režimů. Zdá se tedy, že jedinými použitelnými interpretacemi zůstávají absolutní a omezená většina, podle Sartoriho však možnost neomezeně prosazovat vůli absolutní většiny na úkor menšiny nelze považovat za demokratickou, vláda absolutní většiny je totiž snadno přezíravá k problémům menšin a jednotlivců. Takový stav Tocqueville dokonce považoval za ohrožení demokratických systémů – to nespočívá v jejich slabosti, ale v jejich síle – neomezená a silná vláda většiny může přinutit menšiny sáhnout k násilí ke změně bezvýchodné situace (Tocqueville, 1992: 191). Z výše uvedených důvodů tedy jediným relevantním výkladem zůstává omezená většina, tzn. stav, kdy většina s menšinou alternují a většina uplatňuje svojí moc pouze za přispění elementů nezávislých na její vůli (Sartori, 1993: 27).

Druhou otázkou, která z etymologického výkladu pojmu demokracie vyplývá, je v jakém smyslu by měl lid vládnout. V této souvislosti je pravděpodobně nejčastěji citovaným výroky Abrahama Lincolna, který pronesl v roce 1864 Gettysburgu a demokracii označil za vládu „lidem, lidu a pro lid“, v originále „of, by and for the people“ (Heywood, 2004: 88). Není tedy divu, že tento výrok se objevuje i v Sartoriho díle věnovaném demokracii, nebyl by to ale on aby jej

nepodrobil důkladné analýze. Podle něj lze první část výroku interpretovat několika způsoby – lid si vládne sám (přímá demokracie), lid je ovládaný, vláda vychází ze souhlasu lidu, vládu si vybírá lid a vládu vede lid. Tato tvrzení ovšem lze aplikovat i na režimy nedemokratické. Druhá část, tedy vláda lidu, je podle Sartoriho zase příliš vágní a tudíž jedinou nezpochybnitelnou a jednoznačnou zůstává pro lid tedy pro jeho dobro, v jeho prospěch. Nezpochybnitelnou do doby, než si uvědomíme, že ve „prospěch“ lidu se vládlo (nebo to alespoň bylo deklarováno) i v režimech které prostor pro participaci značně omezovaly. Lincolnova slova jsou chápána jako charakteristika demokracie, právě díky osobnosti, která je pronesla, pokud by je tedy použil představitel některého z nedemokratických režimů (Sartori přímo zmiňuje Stalina), dostala by zcela jiný význam a docela dobře mohla být použita při popisu politické reality v tehdejší Sovětském svazu (Sartori, 1993: 27).

Problémem je i vztah mezi nositelem a vykonavatelem moci. Je-li lid, jako suverén, nositelem moci, nemůže, alespoň ne v rozsahu daném rámcem současných politických systémů, být zároveň jejím vykonavatelem. Moc je tedy delegována, přenesena na zastupitele, přičemž se vůle lidu stává spíše souhlasem lidu, od kterého vláda odvozuje svoji legitimitu. V tomto okamžiku se znovu projevuje důležitost chápání lidu jako omezené většiny, neboť právě možnost přenosu preferencí z většinového na menšinový názor zaručuje svobodu, tedy jeden ze základních atributů demokracie. Vláda omezené většiny je tak chápána jako nejdemokratičtější varianta (Sartori, 1993: 36).

S demokracií jsou spjaty pojmy *svoboda* a *rovnost*, Sartori je proto nemohl ve svém díle opomenout. Mezi svobodou a rovností je vztah komplikovaný, navzájem se mohou posilovat ale i zničit (Sartori, 1993: 359). Základní politickou svobodu chápe jako svobodu ve smyslu, jak jí chápou klasičtí liberálové, tj. svobodu negativní neboli svobodu *od*,

ne svobodu *k*, nicméně vzhledem k negativním konotacím takového označení doporučuje používat výraz svoboda ochranná nebo obranná. Tak jako při výkladu pojmu většina je uvažována většina omezená, zaručující práva menšinám, tak i politická svoboda má zaručit moc slabších, potenciálně poražených, neboli má poskytovat ochranu od svévolné moci (Sartori, 1993: 304). Ovšem úplná politická svoboda musí naplňovat pět základních znaků – nezávislost, soukromí, způsobilost, příležitost a moc, přičemž první dva znaky jsou předpokladem existence dalších tří a všechny znaky musí být přítomny a uspořádány v daném pořadí. Úplná politická svoboda tak zjevně obsahuje i svobodu *k* (Sartori, 1993: 305), tedy svobodu pozitivní ve smyslu osobního rozvoje a zdokonalování, prosazovanou liberály moderními. Sjednocujícím prvkem je pak možnost výběru, který je zahrnut ve všech výše uvedených znacích (Sartori, 1993: 308) ³.

Svoboda *od* zároveň poskytuje základ konceptu rovnosti, podle Sartoriho je rovnost podmínkou svobody, ovšem ne jedinou, ale takzvaně ulehčující podmínkou (Sartori, 1993: 363). Ve svém díle podává Sartori brilantní analýzu pojmu rovnost. Stejně jako Rousseau považuje nerovnost za přirozený stav, zatímco rovnost je nepřirozená, je ideálem, kterého není možno nikdy dosáhnout, neboť po dosažení jedné rovnosti se objevují požadavky na dosažení jiné. Ideál rovnosti předcházela myšlenka demokracie a v různých podobách se objevoval ve všech historických etapách a politických systémech například jako součást křesťanského myšlení, etiky a přírodních věd – rovnost před bohem, morální rovnost, rovnost založená na existenci přírodních zákonů apod. Mezi základní typy rovnosti, zahrnuje rovnost právně politickou, sociální, rovnost příležitostí a rovnost ekonomickou. Sice se na první pohled jedná o pouhé zopakování liberálního (ať klasického nebo moderního) pojetí rovnosti doplněné o ekonomický faktor, jehož

³ Soukromí dává možnost výběru bez nátlaku, způsobilost umožňuje rozšíření výběru, příležitost je přiblížení se alternativám, moc podmiňuje svobodu výběru (Sartori, 1993: 308).

potřeba vyvstala později, po splnění prvních tří podmínek, Sartori však považuje výše uvedené typy rovnosti spíše za charakteristiky demokracie než liberalismu (Sartori, 1993: 345). Rovnost politickou, sociální a rovnost příležitostí ve smyslu rovnost rovným (stejně schopným) je relativně snadné ospravedlnit, neboť vychází ze základních etických zásad a nevyžadují přílišnou intervenci státu, rovnost příležitostí ve smyslu rovného startu znamená redistribuci zdrojů a narovnání podmínek a její zdůvodnění je tedy obtížnější. Podle Sartoriho jsou oba výklady sociální rovnosti propojené a taková rovnost tedy znamená vytvoření stejných startovních podmínek, tak aby se každý mohl rozvíjet podle svých předpokladů (talentu). Materiální rovnost vyrovnání startovních podmínek však nelze zaměňovat s ekonomickou rovností, jak jí prosazují Marxisté a která je založena na rovnosti výsledné a ne počáteční, a která ve svém důsledku tak vede k nerovnému zacházení.

3.1.2 Vertikální teorie demokracie

Význam části Sartoriho díla pojednávající o vertikální dimenzi demokracie spočívá v důkladně revizi argumentů elitářů a antielitářů (Pasquino, 2005: 34). Zde je nutno zmínit, že více prostoru (a argumentů) je, z celkem pochopitelných důvodů, věnováno elitářům a jejich obhajobě; ostatně Sartori bývá označován za teoretika, který dovedl do krajnosti Schumpeterovu teorii konkurenční demokracie. V konečném důsledku kapitola dedikovaná vertikální dimenzi demokracie poskytuje teoretický základ pro formulaci Sartoriho vlastní teorie demokracie (viz níže). Je zde také zdůrazněna jedna z klíčových myšlenek zdůrazňující nutnost syntézy deskriptivního a preskriptivního přístupu ke zkoumání demokracie, neboť demokracie se vždy nachází někde uvnitř pomyslného spektra, jehož póly jsou tvořeny realitou a ideálním stavem a je tedy definována otázkami jaká může být a jaká má být.

Vertikální rozměr politiky vychází podle Sartoriho z její podstaty, neboť v ní (a) dominují hierarchicky strukturované celky, (b) pojmy jako moc, panství, nadvláda, donucování, vláda a stát mají jednoznačně vertikální charakter (Sartori 1993: 133). Stejně tak zastupitelská demokracie je považována za demokracii vertikální, zatímco demokracie participační (v Sartoriho pojetí řídicí) tvoří její horizontální půdorys (Sartori 1993: 133).

Při svém popisu vertikální demokracie se Sartori nutně vrací zpět k pojmům většina a menšina, ve smyslu stanovení, *kdo, komu a jak* vládne. Rámec ke stanovení vztahů mezi nimi rozděluje na tři základní části: (a) ústavní kontext, (b) volebně hlasovací kontext a (c) společenský kontext. V ústavním kontextu znovu zdůrazňuje důležitost konceptu omezené většiny (viz výše) jako klíčového předpokladu zamezení tyranie většiny ve smyslu omezování opozice (Sartori 1993: 134). Naproti tomu povaha kontextu volebně-hlasovacího tyranii většiny vylučuje, neboť většinový princip je obsažen v samotném principu voleb a menšina se sice podřizuje vítězi, ale jen na určité období. Navíc z většinového principu nelze odvozovat automatickou vládu většiny, neboť při jeho vícestupňovém uplatnění eliminuje jednu menšinu po druhé – ty ve výsledku mohou vytvářet většinu původního elektorátu, zatímco vítězem se stane největší menšina (Sartori 1993: 135). Společenský kontext je do značné míry založen na charakteristice tyranie většiny, jak ji chápal Tocqueville, podle kterého svobodná diskuze může být omezená názorem většiny, tj. probíhá jen do přijetí většinového názoru, po jeho obecném akceptování již není polemika s vůlí většiny žádoucí a většina tak vytyčuje kolem myšlení jakýsi začarovaný kruh – kdo se svými názory ocitne vně, je pronásledován a odsuzován příslušníky většiny, až je umlčen nebo se stává konformním (1992: 196). Z výše uvedeného Sartori vyvozuje nutnost nalezení omezeného většinového principu, tak aby většinový princip v neomezené podobě nevedl k tyranii většiny (1993: 137).

Výše zmíněná vítězná menšina nebo jakákoliv menšina, obdařená politickou kontrolní mocí se nazývá kontrolní skupina a lze ji identifikovat na základě několika kritérií, přičemž Sartori považuje za rozhodující kritérium altimetrické a kritérium zásluhy. První z předpokladů je odvislý od postavení skupiny v mocenské pyramidě (jak vysoko se skupina nachází v hierarchii společnosti) přičemž platí, že kontrolní skupina se nachází na jejím vrcholu. Druhé kritérium je odvozené od schopností, neboli za elitu jsou považováni ti, kteří si to zaslouží. Samotný pojem elita⁴ pochází od Vilfreda Pareta a spojuje v sobě (ideálně) obě kritéria. Co se týče způsobu stanovení, která skupina je kontrolní, odvolává se Sartori také na ověřovací mechanismy formulované Robertem Dahlem. Tyto mechanismy jsou založeny na analýze výsledků sporných rozhodovacích procesů, která umožňuje jak identifikaci kontrolní skupiny, tak ověření její moci. Zájmy takové skupiny ve sporných (a pro určení kontrolní skupiny je termín sporný rozhodující) rozhodnutích totiž výrazně dominují.

Sartori ve své obhajobě zastánců elitářského pohledu zachází tak daleko, že pro podporu konceptu vertikální demokracie používá teorii Roberta Michelse, která standardně bývá používána spíše k argumentaci odpůrců demokracie. Michels v roce 1911 ve své knize *Political Parties* formuloval pravidlo, které je známé pod názvem *Železný zákon oligarchie*. Na základě studia německé sociálně demokratické strany dospěl k závěru, že každá organizace (tedy včetně politických stran) se postupem času oligarchizuje a je ovládána menšinovou skupinou, jinými slovy organizace potlačuje demokracii, z čehož je vyvozováno, že oligarchická struktura politických stran de facto znemožňuje demokracii. Sartori tvrdí, že nelze zkoumat pouze struktury uvnitř organizací, ale je potřeba hledat demokratické principy mimo ně, v jejich vzájemném působení (a soutěži). Podle něj má tedy Michelsova teorie opodstatnění, ne tak její kritika ve smyslu vyloučení

⁴ Pochází z latinského označení selektivního výběru *eligere*.

existence demokracie, neboť nezávisle na oligarchické struktuře stran, soutěž mezi nimi zůstává demokratická (Sartori 1993: 153).

Další a pravděpodobně nejdůležitější z opor konceptu vertikální demokracie je konkurenční teorie demokracie publikovaná Josefem Schumpeterem v knize *Kapitalismus, socialismus a demokracie* (1942). Podle Schumpetera není podstatou demokracie moc voličů rozhodovat o problémech (jak je obsažena v klasické teorii demokracie), rozhodující je výběr lidí (elit). Konkurenční metoda výběru vedení (svobodné volby) je tedy primární a demokracie jejím vedlejším efektem (Sartori 1993: 154). Sartori považuje teorii konkurenční demokracie za (a) minimální, poskytující soubor nezbytných předpokladů k dosažení politické demokracie, (b) deskriptivní, neobsahující preskriptivní (normativní) rozměr. Normativní rozměr k teorii konkurenční demokracie přidává ve své práci Robert Dahl, který se ve své teorii pokusil rozdíl mezi ideálním stavem a realitou uchopit a demokracii dokonce ztotožnil s ideálním stavem, zatímco pro demokracii, tak jak ji známe (dobovou skutečnost) použil výraz polyarchie, tedy stav, který se skutečné demokracii (jako nedosažitelnému ideálu) více, či méně přibližuje. Demokracie jako ideální stav má podle Dahla umožňovat (a) efektivní participaci, (b) volební rovnost, (c) dosahování poučeného porozumění, (d) uplatňování kontroly nad nastolováním témat k projednání a (e) zapojení všech dospělých (Dahl, 2001: 40), zatímco podmínky nutné pro polyarchii, jako nejlepšího dosažitelného výsledku při snaze o dosažení demokracie jsou následující: (a) volení vládní úředníci, (b) svobodné a spravedlivé volby, (c) všeobecné volební právo, (d) právo ucházet se o úřad, (e) svoboda projevu, (f) alternativní informace a (g) svoboda sdružování. Procento dosažení výše uvedených podmínek pak použil při stanovení míry nakolik je ta která země polyarchií, či nikoliv. (Dahl, 2001: 40). Jak je vidno podmínky definující polyarchii sice vycházejí z podmínek pro dosažení ideální

demokracie, tyto ovšem zmírňují zcela ve smyslu anglického přísloví „Perfect is enemy of good“, neboli snaha o dosažení ideálu za každou cenu se může stát kontraproduktivní. Sartori přijímá pojem polyarchie pro deskriptivní studium demokracie, pouze ji upřesňuje a označuje jako *polyarchii volební*, akcentující nutnou podmínku svobodných voleb. Pro deskriptivní rozměr vertikální demokracie pak použil výraz *selektivní polyarchie*, vycházející z definice demokracie jako selektivního systému volebních menšin. I když ústřední hodnotou vertikální demokracie je svoboda, zatímco u horizontální demokracie je to rovnost, pro určení normativního rozměru vertikální demokracie používá Sartori právě posun ve vnímání rovnosti. Na rozdíl od rovnosti moci, tak jak je obsažena v horizontálním pojetí demokracie, je atributem vertikální demokracie rovnost možností umožňující vertikální procesy. Jelikož možnost vertikálního pohybu zohledňuje faktor zásluh, neboli do kontrolní skupiny se prosazují pouze ti, kteří si to zaslужují, navrhuje Sartori dále upravit termín pro normativní rozměr na polyarchii zásluh.

Ze Sartoriho vertikální demokracie vyplývá jednoznačná preference elitářského přístupu. Ignorování elit považuje Sartori za anachronismus, neboť „to, že odmítneme meritokracii, neznamená, že získáme nemeritokracii“ (Sartori 1993: 135). Tuto skutečnost potvrzuje i následující kapitola, věnovaná snaze o postulaci vlastní teorie, kterou Sartori označil jako rozhodovací teorii demokracie.

3.1.3 Sartoriho rozhodovací teorie demokracie

Rozhodovací teorie demokracie vychází z analýzy rozhodovacích procesů a institucí v nichž probíhají. Relevantními v politice jsou rozhodnutí kolektivní, neboli učiněná mnohými a rozhodnutí kolektivizovaná, tedy rozhodnutí, jejichž výsledek vyjadřuje společenské preference. Tyto dva typy rozhodnutí spolu mohou korespondovat, častější je ovšem případ, kdy kolektivizované rozhodnutí nebylo přijato jménem všech, pouze se všech dotýká. Z výše uvedeného vyplývají

určitá úskalí kolektivizovaných rozhodnutí v podobě vnitřních nákladů a vnějších rizik (Sartori 1993: 216). Takzvané vnitřní náklady vznikají pouze v případě, že se na rozhodnutí podílí více jedinců (v případě kolektivních rozhodnutí tedy vždy) a v podstatě znamenají investovaný čas a úsilí nutné k přijetí rozhodnutí. Počet rozhodovatelů se stává funkcí přímé úměry, neboli vnitřní náklady na rozhodnutí rostou úměrně s růstem počtu rozhodovatelů (Sartori 1993: 219). Z toho by mohlo vyplývat, že zvětšování rozhodovacích orgánů je kontraproduktivní, což je pravda, ale pouze do doby než zohledníme faktor vnějších rizik. Vnější rizika spočívají v ohrožení dopadem rozhodnutí a jejich míra je naopak nepřímo úměrná počtu rozhodovatelů. Optimální počet rozhodovatelů by se tedy nacházel v průsečíku pomyslných křivek obou závislostí, nicméně je velmi obtížné ne-li nemožné jej určit (Sartori 1993: 221). Sartori si na pomoc stanovil další dvě proměnné, jimiž jsou způsob vytváření rozhodujících orgánů (má vliv na vnější rizika) a rozhodovací procedury a principy (mají vliv na náklady rozhodování). Do první skupiny patří jmenování, dědičné nabytí, jmenování a volby, do druhé pak jednomyslné rozhodnutí a většinová pravidla (prostá, kvalifikovaná a relativní většina). Zatímco první z proměnných má na strmost křivky vnějších rizik poměrně omezený vliv, průběh křivky vnitřních nákladů je způsobem rozhodování ovlivňován zásadně.

Za důležitý faktor ovlivňující přijímání rozhodnutí považuje Sartori takzvanou intenzitu preference, která definuje, jak intenzivně jsou ty které preference vnímány v jednotlivých částech rozhodovacího orgánu. Tato intenzita, pokud je atributem menšinové skupiny, bývá při použití většinového principu přehlasována méně intenzivní většinou – ta bývá intenzivní velmi zřídka, spíše příležitostně. Ovšem pokud nedojde k aplikaci většinového pravidla, intenzivní menšina svojí aktivitou snadno převáží pasivní (neintenzivní) většinu. Je také pravděpodobné, že s nárůstem počtu členů (změnou z menšiny na většinu) dochází k rozměňování preferencí a k poklesu jejich intenzity. Fakt,

že neintenzivní podléhá intenzivnímu, je využít při rozhodovacích procesech v orgánech, které Sartori definuje jako výbory. Výbory jsou malé⁵ rozhodovací orgány institucionalizované určenými úkoly mající trvalý status odvozený od jeho členů, na které je nahlíženo jako na permanentní, neboť plní úkoly spojené s kontinuálním tokem přijímaných rozhodnutí (Sartori 1993: 230). Tyto výbory, mezi které Sartori řadí například i vlády, zpravidla rozhodují jednomyslně a výsledkem je tedy, podle teorie her, nenulový součet. Při jednomyslném hlasování hraje klíčovou roli právě intenzita preferencí, neboť umožňuje rozhodvatelům ustoupit v záležitostech subjektivně druhotných v očekávání odměny v podobě podpory v záležitostech pro ně prioritních. V případě hlasování podle většinového principu by takový výsledek měl součet nulový, neboť poražená menšina by ztratila vše, což pokud se opakuje a trvá po delší časový úsek, vede k vytvoření frustrované menšiny, která obstruuje rozhodovací proces (Sartori 1993: 233). Jelikož se výbory nenacházejí ve vakuu, ale jsou součástí pod systému výborů, musí být stanovena i pravidla regulující vztahy mezi jednotlivými výbory. K tomu slouží obdoba vnitřních odměn, takzvané boční platby, jejichž specifíkem je, že nejsou součástí nějakých dohod, ale účastníci procesu je předvírají. Podsystem výborů je mnohem komplexnější v demokratických politických systémech, což je zapříčiněno jejich zřizováním za účelem zefektivnění práce zastupitelských těles. Výbory v zastupitelských tělesech tak umožňují distribuci moci lidu a výkon participační demokracie v reálné (proveditelné) míře. Jsou-li potom rozhodnutí ve výborech rozhodnutími s pozitivním nenulovým součtem, je pravděpodobné, že budou rozhodnutími s pozitivním součtem i z hlediska lidu (Sartori 1993: 240).

Z výše uvedeného Sartori vyvozuje, že výbory jsou optimálními jednotkami pro rozhodovací proces, které zohledňují nerovnoměrnost

⁵ Minimální počet je tři, maximální se liší podle situace, Sartori uvádí číslo 30.

preferencí, výrazně snižují nebezpečí vnějších rizik za minimálního nárůstu vnitřních nákladů a rozhodují v zájmu celého elektorátu.

Závěr části věnované rozhodovací demokracii věnuje Sartori polemikou s A. Lijphartem a jeho teorií konsociační demokracie (publikována v díle *The Politics of Accommodation*). Považuje ji za zvláštní případ, který ovšem koresponduje s rozhodovacím procesem, jak je formulován v jeho teorii. Tvrdí, že odtržené menšiny, které jsou jedním ze znaků konsociační teorie, jsou menšinami intenzivními a zapadají tak do kontextu jeho teorie. Co Sartori kritizuje, je Lijphartův koncept westminsterské demokracie, neboť systém absolutní většiny není aplikován v žádném demokratickém politickém systému (vždy jsou respektována menšinová práva) a rozhodnutí tak nikdy nemají nulový součet.

3.1.4 Totalitní a autoritářské režimy

„Totalismus je nadbytek totality a jako takový jednoduše vyjadřuje pojem čehosi, co obepíná a obsahuje všechno“ (Sartori, 1993: 192).

Pojem totalitarismus nelze zaměňovat s vládnutím autoritářským ani s vládnutím absolutistickým, podle Sartoriho může být jakýkoliv totalitní režim považován za autoritářský (ne autoritativní) ⁶, opačně to však neplatí. Společným, znakem s autoritářským režimem je pouze pošlapávání svobod, shoda s absolutismem spočívá ve výkonu moci bez omezení zákonem a bez protivah. Za totalitní nelze považovat dokonce ani meziválečnou fašistickou Itálii, odkud pojem totalitarismus pochází⁷, a která přesto byla režimem autoritářským a používání termínu totální stát bylo spíše produktem Mussoliniho velikášství (Sartori, 1993: 195).

⁶ Zatímco autorita je formou moci založenou na respektu a nemá žádné negativní konotace, autorita omezující svobodu je autoritářská.

⁷ Pojem si vypůjčil B. Mussolini z terminologie akciových společností a poprvé použil v roce 1925.

Odlišit je potřeba také totalitarismus jako polity a totalitní smýšlení neboť to je pouze jednou složkou totalitního systému, který je výsledkem propojení několika předpokladů: (a) oficiální ideologie, (b) jedna masová strana řízená oligarchou, (c) vládní monopol ozbrojených sil, (d) vládní monopol masmédií, (e) systém policejního teroru (Friedrich, 1967 cit. dle Sartori, 2001: 196). Posledním z atributů je pak (f) řízená ekonomika, s jehož zařazením však Sartori nesouhlasí bez výhrad, neboť se nevyskytoval například v nacistickém Německu (coby předobrazu totality).

Polemika ovšem není zacílena výhradně na atributy totality, nýbrž i na používání a vymezení samotného pojmu⁸. Podle Sartoriho jsou přesná definice a užití pojmu možné, ovšem pouze v případě, pokud je myšlen totalitarismus jako *moderní fenomén*, přičemž tato modernost se odvíjí od používání moderních technologií, které umožňují totální pronikání moci, neboli totalitarismus je technologicky podmíněný. Sartori zde odkazuje na Lowensteinovo tvrzení, že kupříkladu antické vlády nelze označovat za totalitní, neboť způsob jejich vládnutí vycházel z tradice a byl přijímán jak vládoucí třídou, tak ovládanými (1957: 59 - 60 cit. dle Sartori, 2001: 195). Jiným aspektem (podle Sartoriho ústředním) je *ideologizace* společnosti ve smyslu nastolení oficiální ideologie jako politického náboženství.

Další podmínkou správného používání pojmu je dodržení jeho sémantické roviny, to znamená, že pokud je něco totální, má to doslovně tento význam, ve smyslu totální destrukce hranice mezi státem a soukromím a potírání všeho svobodného, přičemž nezáleží ani tak na kvantitě ale kvalitě (efektivitě) působení režimu. Výše uvedené je možno dosáhnout pouze za použití teroru v počáteční fázi, ovšem pozdější násilné excesy systému jsou považovány za patologické (viz níže) a samotný teror tak není definičním znakem totality (Sartori, 2001: 202).

⁸ Zejména se proti jeho použití vymezují ti, na které je aplikován.

Konečně s totalitou je to obdobné jako s demokracií – výskyt čistého pólového typu (konce kontinua) nelze předpokládat ovšem jeho předpoklad je nezbytný k definici tohoto kontinua a umožňuje vynecháním některých z charakteristik definici totalitního systému na základě určení míry jeho totality (viz níže), podobně jak je tomu u stanovení míry demokratičnosti systému jeho porovnáním s čistým (pólovým) demokratickým systémem.

3.2 Reflexe v české politologické literatuře

Na rozdíl od publikací věnovaných komparativní politologii, zejména problematice politických stran a stranických systémů nejsou odkazy na Sartoriho přístup k teorii demokracie v české politologické literatuře příliš frekventované. Může za tím stát skutečnost, že prakticky jedinou opravdu komplexní prací zabývající se novými teoriemi demokracie je kniha autorů Víta Hlouška a Lubomíra Kopečka *Demokracie - Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřítelé a perspektivy demokracie* (2007). Druhým důvodem může být chápání Sartoriho teorie jen jako rozšíření Schumpeterovy konkurenční teorie demokracie. Relativně častější jsou však odkazy na tu část Sartoriho teorie demokracie, ve které vymezuje, co demokracie není, tedy nedemokratické systémy, a zejména pak totalitní režimy.

3.2.1 Teorie demokracie

Jak již bylo řečeno, Sartoriho vertikální a rozhodovací demokracii se věnují autoři Vít Hloušek s Lubomírem Kopečkem, vzhledem k tomu, že tyto teorie byly popsány v předcházející kapitole, zaměřím se tedy pouze na ta fakta, která autoři považují za důležitá.

Za přínos označují zejména vymezení elit jako kontrolní skupiny a její určení na základě politické kontrolní moci, jejímž základem je buď politická instituce, nebo je prosazována prostřednictvím kanálů

a ovlivňováním politických činitelů. Taková moc nemusí mít politický základ, ale například ekonomický (Hloušek - Kopeček, 2007: 171).

V souvislosti s kontrolní skupinou autoři zmiňují Sartoriho kritéria identifikace elit, tedy pravidlo výškové (altimetrické) a zásluhové (viz výše). Zde se, pravděpodobně z důvodu zjednodušení, dopouštějí drobné nepřesnosti, kdy uvádějí, že podle těchto kritérií se kontrolní skupiny dělí, ne identifikují.

Autoři dále neopomínají připomenout výchozí Schumpeterovu teorii a akcentují Sartoriho přínos v podobě definice demokracie jako vedlejšího produktu konkurenční metody náboru do vedení, neboli selektivního výběru elit (Hloušek - Kopeček, 2007: 171).

Sartoriho dílo považují za přínos teorii demokracie přes značnou míru abstraktnosti (v porovnání s jeho pracemi na poli komparativní politologie), což je zřejmě následkem sémanticko filosofického charakteru díla.

3.2.2 Totalitní a autoritářské režimy

Asi nejobsáhleji o Sartoriho teziích na téma totalitarismus pojednává Blanka Říchová v publikaci *Moderní politologické teorie*. Podrobně se zabývá zejména způsobem a vymezením vlastního pojmu totalitarismus a jeho znaky. Cituje Sartoriho podmínku pro definici totalitarismu znějící, že fenomén totalitarismu je vyhrazen pouze novému, současnému totalitarismu. Říchová se dále shoduje s Kubátem, že důležitým znakem totalitarismu je jeho moderní charakter spočívající zejména v použití moderních technologií umožňujících všeobecnou expanzi a penetraci státní moci do všech oblastí života (Kubát, 2007: 339; Říchová, 2006: 233), přičemž politické ovládnutí všech oblastí života, včetně těch, nacházejících se mimo politiku, považují za rys odlišující totalitarismus od ostatních nedemokratických systémů. Rozpínavost a pronikání do všech oblastí vychází i ze sémantické projekce pojmu totalitarismus a Sartori doslova

tvrdí: „Hobbsův Leviathan je pouze dětským strašákem v porovnání s Orwellovým“ (Sartori, 1993: 199). Atribut modernosti totalitarismu koresponduje s moderním pojetím ideologizace připomínajícím politické náboženství (Kubát, 2007: 339; Sartori, 1993: 339).

Totalitarismus jako takový má být považován za „ideální“ typ politického systému, ke kterému se jednotlivé režimy pouze přibližují (Kubát, 2007: 343) nebo jej jsou schopny udržet pouze po omezený časový úsek (Říchová, 2006: 234). Totalitarismus tak tvoří pólový typ politického systému, jehož protipólem je demokracie. To umožňuje dynamické studium různých typů režimů a stanovení nakolik je ten který systém totalitní nebo demokratický. Toho si v knize *Postkomunistické nedemokratické režimy* všímají Vít Holzer a Stanislav Balík přičemž upozorňují na Sartoriho způsob stanovení demokratičnosti režimu ne pólovým *ano – ne*, nýbrž stanovením míry. Doslova říkají „Matematicky vyjádřeno dichotomie *bud'* a *nebo* je nahrazena existencí předpokládaného kontinua mezi ideálně typickými pólovými entitami“ (Holzer - Balík, 2007: 70).

Sartori při určení hlavních znaků a míry totalitarismu poukazuje na vysledovatelný vývoj totalitních režimů, který probíhá ve dvou fázích – prosazovací neboli předrutinní charakterizovaná používáním teroru, čistek, koncentračních táborů a fázi rutinní, kdy probíhá stabilizace režimu (Říchová, 2006: 235). Používání teroru však považuje spíše za patologický projev totalitarismu (ne fyziologický), jakkoliv se v různé intenzitě objevuje. Uzavřený a konsolidovaný totalitní režim, který úspěšně pronikl do společnosti, teror ke své existenci nepotřebuje a platí závislost, že čím je režim v kontrole společnosti úspěšnější tím potřebuje teror méně (tamtéž).

Kromě analýzy totalitních nedemokratických režimů jsou používána i Sartoriho východiska týkající se režimů autoritářských. Jakýkoliv totalitní režim je považován za autoritářský, opačně to však neplatí. Zatímco autorita je formou moci založenou na respektu a nemá

žádné negativní konotace, autorita omezující svobodu je autoritářská (ne autoritativní). Autoritářský režim je tedy takový, který ponechává pouze minimální prostor svobodě (Dvořáková, 1994: 46).

4 Strany a stranické systémy

Jak již bylo zmíněno v úvodu, pravděpodobně nejvýznamnějším Sartoriho počinem na poli komparativní politologie je práce zabývající se typologií stran a stranických systémů, někteří autoři jej dokonce označují za „guru“ stranických systémů (Novák, 2006: 6). V tomto kontextu bylo asi nejdůležitějším počinem vydání knihy *Parties and Party Systems* (Cambridge university press 1976), která u nás byla přeložena o tři desetiletí později pod názvem *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. (Centrum pro demokratickou kulturu, 2005). Kniha měla původně být první částí rozsáhlejšího díla, věnovaného strukturálně organizační analýze politických stran, druhá část však nebyla nikdy vydána, neboť rukopis byl autorovi zcizen (Pasquino, 2005: 36). Kniha je považována za jednu z nejvýznamnějších (ne-li nejvýznamnější prací) v oblasti komparativní politologie a její hlavní přínos je nastíněn v následující kapitole.

4.1 Přínos politické vědě

Sartori při formulování svých tezí přímo navazuje na Duvergera a jeho notoricky známou typologii uveřejněnou v práci *Political Parties* (1954). Svým novátorským přístupem však nejen Duvergerovu teorii rozvíjí, ale z větší části nahrazuje svou vlastní, ve které sice ponechává kritérium počtu stran, ovšem přidává další proměnnou, kterou je ideologické hledisko. Kromě toho pohlíží na jednotlivé typologie optikou politického systému, jehož jsou součástí. Za velmi přínosné je považováno rozpracování problematiky substranických jednotek a jejich vlivu na politické strany (Scott – Warr, 1977: 437).

Následující část se tedy věnuje této problematice, v další je shrnuta Sartoriho typologie v rámci jednotlivých politických systémů a poté nastíněna její reflexe v české politologické literatuře.

4.1.1 Sartoriho pohled na strany a substranické jednotky

O definici pojmu strana se pokoušelo mnoho autorů (někteří, jako Duverger, se této problematice vyhnuli), za klasickou definici je považována ta publikovaná v roce 1770 Edmundem Burkem ve znění „strana je seskupení lidí, kteří se spojují, aby společnými silami prosazovali národní zájem a to na základě nějakého konkrétního principu, na němž se všichni shodují“ (Fiala - Strmiska, 2009: 18). Tuto definici zmiňuje ve své knize i Sartori, nicméně sám se vydává zcela jinou cestou.

Nejprve nám poskytuje etymologickou analýzu samotného pojmu strana. Na slovo strana (party) se podle něj dá nahlížet ze dvou úhlů pohledu, v závislosti na to, zda jej považujeme za derivát od slova *partire* (dělení), což nás přivádí k dříve používanému označení frakce (viz níže) nebo použijeme anglický (a francouzský) kořen *part*, který je základem podílet se. Na současné strany je nutno nahlížet způsobem druhým – jsou tedy součástí celku a podílejí se, ne rozdělují (Sartori, 2005: 19).

Dále Sartori navrhuje definici strany zúžit tím, že postupně určíme, co strana není, neboli od čeho se strana liší. Stanovení takové definice není snadné, neboť lze použít několik kategorií nebo kritérií, přičemž při stanovení jednoho kritéria může být opomenuto jiné, případně jsou v kontradikci. Aby tedy minimální definice byla co nejuniverzálnější a aplikovatelná na strany ve všech politických systémech, navrhuje minimální definici takto:

„Strana je jakákoli politická skupina, která se představuje ve volbách a je schopna prostřednictvím voleb umístit své kandidáty do veřejných úřadů“ (Sartori, 2005: 74).

Důraz je tedy kladen na rozlišovací kritérium voleb, neboť je důležité pro obnovení rozdílu mezi frakcemi a stranami (viz níže), neboť kandidáty do voleb mohou navrhnout frakce, ale zisk ve volbách získává strana jako celek (Sartori, 2005: 73). Tato minimální definice

tedy vysvětluje, co má být zahrnuto (politická strana) a naopak vyloučeno (politická hnutí, nátlakové skupiny církve...), není v ní však zahrnut rozměr explanatorní. Pro další práci tak Sartori považuje za nezbytné stanovení rámce a zde se dostává k problematice *substranických* jednotek.

Sartori totiž zvolil ke stanovení rámce organizační přístup a za důležité považuje zkoumat nejen strany a stranický systém, ale také jakýsi miniaturní systém vytvářený uvnitř stran, přičemž pro zkoumání takového subsystému lze použít stejná kritéria jako pro zkoumání systému nadřazeného (Říchová, 2006: 48), nejprve je nezbytné ujasnit si základní terminologii a odlišit tak jednotlivé subjednotky. Sartori k tomu používá pojmy *frakce*, *fragment* a *proud* následujícím způsobem.

Termín *frakce* byl původně používán ve významu dnešní strany (jednalo se o *frakce* v parlamentu) ovšem z etymologického hlediska je jeho význam odlišný. Původní význam pocházel z latinského *facere* (konat) brzy se mu však dostalo negativní konotace ve smyslu konání škodlivého. V současnost politologii je *frakce* (anglicky *faction*) označením mocenské skupiny uvnitř strany a kvůli jeho skrytému hodnotícímu významu Sartori navrhuje pro *substranické* jednotky používat neutrálnější termín *fragment* (anglicky *fraction*). Opačným pólem *frakce* pak je *proud* (*tendency*), znamenající uspořádání názorů.

Použití termínu *fragment* Sartorimu umožnilo zkoumat míru *fragmentace* uvnitř strany, tak jako je zkoumán stupeň *fragmentace* stranického systému. *Fragmentace* strany závisí na dynamice a uspořádání vnitřních vazeb (viz níže) a pohybuje se na spektru od vysoce *fragmentované* (roztříštěné) strany, ve které se vyskytují pouze *frakce*, po málo *fragmentovanou* stranu, která obsahuje pouze *proudy*⁹.

⁹ Zvláštním případem je atomizovaná strana, která se štěpí kolem mnoha vůdců.

Pro samotný výzkum substranických skupin Sartori používá čtyři hlavní hlediska – organizační (nejdůležitější), motivační, ideologické a pravolevé. Preference organizačního hlediska je zapříčiněna skutečností, že umožňuje určit, zda je tu kterou stranu nutné zkoumat jako celek nebo se zaměřit právě na subjednotky. Neplatí totiž premisa, že pouze strana je organizované těleso, neboť i subjednotky se mohou chovat jako kvazisuverénní skupiny a právě posouzení míry takové autonomie nám dává klíč k otázce na co se zaměřit. Hledisko motivační se týká především frakcí a rozděluje je na prosté mocenské (moc pro moc) a kořistnické (moc pro odměnu). To co chápeme jako jakýsi etalon pojmu frakce je právě druhý typ, neboť právě orientace na okamžitý zisk odlišuje frakci od fragmentu (Sartori, 2005: 89). S motivační dimenzí se překrývá dimenze ideologická, která zkoumané subjednotky umisťuje mezi dva póly tvořené ideologickým fanatismem (fragment svědek) a naprostou sobeckostí (kořistnická frakce). Pravolevou dimenzi lze, pro svou zjednodušující, povahu využít pouze jako reziduální a pouze ve smyslu jak je která subjednotka chápána. Výše uvedené dimenze tvoří základní rámec, k němuž je možno přidat další rozlišení jako osobní versus koaliční, taktické versus strategické, obstrukční (veto) skupiny, podpůrné skupiny, dalšími kritérii pak mohou být kritérium velikosti, stability nebo trvanlivosti (Sartori, 2005: 89).

Co však činí substranickou úroveň politiky ještě více zaznamenaní hodnou je fakt, že se jedná o politiku skrytou. Ve srovnání s viditelnou, stranickou politikou, totiž na procesy uvnitř strany nepůsobí tolik usměrňujících (exogenních) vlivů a jedná se tedy o politiku ryzí (Sartori, 2005: 108). Samotná fragmentace strany pro straníky vytváří strukturu příležitostí, neboli umožňuje vytváření paralelních struktur, které pomáhají v prosazování zájmů. Zásadní vliv na fragmentaci pak mají volební mechanismy uvnitř strany, neboť volební hlasování na substranické úrovni dává politikům (straníkům) kromě volebního hlasu i hlas rozhodovací, přičemž a priori obsahuje dohody o budoucí

výměně hlasů založené na intenzitě preferencí (viz výše). Vítězství ve vnitrostranických volbách přináší okamžité odměny a jsou nástrojem k získání moci. Zde Sartori odkazuje na Duvergerovy volební zákony, které jakkoliv nemusí beze zbytku platit pro stranické systémy, mohou být úspěšně aplikovány na fragmenty. Podle těchto zákonů je míra fragmentace závislá na použitém volebním systému – čistě poměrné zastoupení vede k fragmentaci vysoké, zatímco použití systému prosté většiny počet fragmentů usměrňuje, přičemž většina politických stran se pohybuje mezi těmito póly. Fragmentaci lze ovlivnit modifikací volebního systému, kdy Sartori zmiňuje použití většinové prémie a uzavírací klauzule. Většinová prémie podporuje vyrovnávání aliancí a tvorbu maxifragmentů tím, že eliminuje ad hoc vytváření účelových fragmentů. Jednotlivé fragmenty totiž musí hodnotit své pozice a do aliancí vstupovat uvážlivě, aby výsledná volební seskupení nebyla větší než prémie a nevedla tak k de facto penalizaci vítěze. Na druhou stranu uzavírací klauzule má odstraňovat minifragmenty, ovšem nezabrání vytváření tak zvaných aliancí přes noc za účelem překročení volebního prahu. V případě prohry je však penalizací nulové zastoupení, které se může rovnat zániku.

4.1.2 Typologie stranických systémů

Na stranické systémy bylo dlouhou dobu nahlíženo výhradně na základě kritéria počtu politických stran, což ovšem k dokonalosti daleko. Neznamena to ale, že na počtu stran nezáleží. Počet stran je minimálně viditelným atributem, který odráží politické poměry, identifikuje rozsah fragmentace a upozorňuje na počet různých aktérů interakce a interakčních proudů (vztahů mezi jednotlivými aktéry) a ovlivňuje způsob stranické soutěže a tvorbu koalic. Na druhé straně nepostihuje celou komplexní realitu stranických systémů, tedy nenaučíme-li se toto pravidlo používat, což podle Sartoriho znamená, stanovit pravidla jak strany počítat.

Základním předpokladem je určit, které strany se mají počítat, tedy určit relevantní politické strany. V tomto případě nehraje zásadní roli jejich velikost, ale její síla daná volebními výsledky, neboli je velikost determinovaná počtem získaných mandátů. Dalším, neméně důležitým, kritériem je stanovení koaličního potenciálu, který spočívá ve schopnosti strany vstupovat do koalic za účelem sestavení vlády, přičemž se ovšem musí jednat o koalice uskutečnitelné. Faktor orientace na vládu tak zcela vylučuje strany antisystémové, což by mohlo být chybou. Automatické označení antisystémových stran by vyloučilo i některé významné subjekty s dlouhodobou voličskou podporou. Jako příklad by se dala uvést současná KSČM s dlouhodobým ziskem přes dvacet mandátů v Poslanecké sněmovně PČR (v roce 2002 dokonce 41 mandátů). Antisystémové strany Sartori tedy považuje za relevantní a to na základě potenciálu vyděračského a stanovuje ji následujícím způsobem: „Relevance takových stran spočívá ve schopnosti ovlivnění taktiky stranické soutěže a změny směr soutěžení stran orientovaných na vládu z dostředivého na odstředivý“ (Sartori, 2005: 128).

Kromě výše uvedených kritérií umožňujících rozřídění jednotlivých prvků umožňuje kritérium počtu stran stanovení nových tříd. Na základě aplikace obou způsobů pravidla počtu dospěl Sartori k sedmi třídám (ještě ne typům) stranických systémů: 1) třída jedné strany, 2) třída hegemonní strany, 3) třída predominantní strany, 4) třída dvou stran, 5) třída omezeného pluralismu, 6) třída extrémního pluralismu a 8) třída atomizovaného pluralismu. Z tohoto dělení vyplývá, že systémy jedné strany a systémy více stran jsou rozděleny tak, aby postihly všechny možné případy. Ovšem aby bylo možno toto rozlišení provést a dopracovat se k typologii, bylo nutno přidat další hledisko – hledisko ideologické. Zde se Sartori vrací ke spektru tvořeným na jedné straně ideologií a na straně druhé pragmatismem a formuluje proměnnou v podobě ideologické vzdálenosti pro systémy jedné strany

a ideologické intenzity pro systémy více stran. Ideologické hledisko umožňuje použít faktor segmentace a zařadit tak fragmentované nepolarizované systémy do kategorie umírněného pluralismu a fragmentované polarizované do kategorie pluralismu polarizovaného (viz níže). Takto vzniklé typologie jsou dále popsány v kontextu soutěživých a nesoutěživých systémů.

4.1.2.1 Polarizovaný pluralismus

Sartori pro extrémní a polarizovaný pluralismus určuje hranici počtu relevantních politických stran na pět až šest. Charakteristickým znakem polarizovaného pluralismu je také přítomnost antisystémových stran, tedy stran, jejichž cílem je demontáž stávajícího systému (často se jedná o strany komunistické či fašistické). Intenzita antisystémovosti může být různá, ovšem společným znakem je právě zpochybňování legitimacy stávajícího politického systému. Vzhledem k tomu, že zastupují ideologie stávajícímu systému cizí, je jejich ideologická vzdálenost maximální (Sartori, 2005: 138). Za třetí charakteristiku je považována přítomnost dvoustranné opozice, která se nachází na opačné straně od vládnoucí síly, působí k ní opačně a svým vlivem se tak ruší. Méně významným rysem je umístění silné strany nebo několika stran ve středu spektra. Takto umístěná strana musí čelit opozici nalevo i napravo od středu a interakce mezi jednotlivými aktéry se tak stávají komplikovanější. Jelikož je obsazeno místo ve středu spektra, má systém odstředivé tendence vedoucí až k extrémistické politice (Sartori, 2005: 139). Čtyři výše uvedené předpoklady formují pátou, syntetickou charakteristiku, kterou je polarizace systému (Sartori, 2005: 140). Polarizaci charakterizuje výrazná vzdálenost obou pólů systému a polarizací názorů v celém rozsahu takto vzniklého spektra, polarizace je tedy rovna ideologické vzdálenosti. Pátou vlastností jsou výše zmíněné odstředivé tendence rezultující v odlivu hlasů ze středu směrem k jednomu z pólů.

S přítomností dvoustranné, ideologicky vzdálené opozice souvisí její nezodpovědné chování, které je dalším ze znaků. Jelikož středová strana není vystavena alternaci, opoziční strany se nejsou schopny dostat k moci a tak přijmout zodpovědnost, jsou tedy neodpovědné (v případě antisystémových stran) nebo poloodepovědné v případě stran nacházejících se na periférii středu (Sartori, 2005: 145). Poslední z charakteristik extrémního a polarizovaného pluralismu je politika trumfování, která na rozdíl od soutěživé politiky nemá základy v poctivé soutěži a vzájemné důvěře. Toto chování je spjato s neodpovědnou opozicí a vede k inflační nerovnováze, neboť odlákáváním voličů pomocí slibů roste soutěž o nabídku, ale ne nabídka samotná (Sartori, 2005: 146).

Výše uvedené charakteristiky dokladují, že extrémní a polarizovaný pluralismus jsou systémy nezdravé a velmi obtížně mohou čelit různým krizovým momentům. Sartori se podrobně věnuje zejména problematice antisystémových stran a jejich relegitimizaci, ke které postupem času dochází, ovšem někdy může být pro samotný stranický systém pozdě. Na příkladech popisuje možnost integrace komunistických stran a vidí zásadní rozdíl v integraci formou koalic s komunistickými stranami a komunisty ovládanými koalicemi. Pokud komunisté mají v koalici rozhodující vliv a ovládají jeden nebo více klíčových prvků systému je nepravděpodobné, že by se komunistická strana podrobila v řádném čase výsledku svobodných voleb - příklady spíše hovoří o opaku (tamtéž). Záchranou extrémních a polarizovaných systémů může být, po vzoru Itálie, odideologizovaná skrytá spolupráce.

4.1.2.2 Umírněný pluralismus

Dalším vícestranickým formátem, nacházejícím se mezi polarizovaným pluralismem bipartijním systémem, je umírněný pluralismus. Do této kategorie spadají systémy, ve kterých se vyskytuje tři až pět relevantních politických stran a jak autor poznamenává,

charakteristiky systému bychom dostali pouhým přiřazením znaménka mínus k charakteristikám pluralismu polarizovaného. Základní znaky stanoví tedy následovně: 1) relativně malá ideologická vzdálenost mezi stranami, 2) bipolární koaliční uspořádání a 3) dostředivá soutěž. Menší ideologická vzdálenost je dána zejména absencí antisystémových stran, bipolární koaliční uspořádání je zapříčiněno možností vytváření alternativních koalic a mechanismus vládnutí je tedy podobný tomu ve dvoustranických systémech. Všechny strany jsou totiž orientované na vládnutí a jsou schopny vytvářet koalice, opozice se tedy nenachází na obě strany od středu, ale seskupuje se na straně jedné.

Zvláštním případem umírněného pluralismu je pluralismus segmentovaný, vyskytující se v systémech s konsociačním uspořádáním a vychází z jeho charakteristik. Jelikož se konsorční uspořádání vyskytuje v multietnických nebo multináboženských společnostech, je i pro segmentovaný pluralismus typická fragmentace, která je ovšem doprovázena nižší mírou stranické soutěživosti. Podle Fialy se Strmiskou se tak Sartori vyhnul problematickému spojení typu umírněného nepolarizovaného multipartismu a formátu extrémního pluralismu (Fiala - Strmiska, 2009: 182).

4.1.2.3 Dvoustranické systémy

Při rozhodování, zda je ten který systém dvoustranický, musíme podle Sartoriho opět odlišit kategorie třída a typ. Za dvoustranickou třídu lze na základě kritéria počtu považovat takový systém, ve kterém třetí strana nezabraňuje dvěma hlavním stranám vládnout samostatně a tváření koalic je tak redundantní (Sartori, 2005: 200).

Určení, který systém odpovídá dvoustranickému typu je komplikovanější. Důležitým znakem je alternace vládnoucích stran, tedy ta strana, která je u moci tam nemůže zůstat donekonečna. Při tom není rozhodující, jak často k takové obměně dochází, ale že existuje taková možnost, tedy že rozdíl mezi oběma stranami je tak malý, že potenciální

změnu umožňuje – na rozdíl od systému predominantní strany (viz níže). Sartori tedy shrnuje atributy bipartismu následovně – existence dvou stran, které mohou soupeřit o absolutní většinu, přičemž jedna ze stran opravdu zvítězí a přeje si vládnout. Zároveň zdůrazňuje, že uvedené podmínky musí být aplikovány flexibilně a mírně, neboť v opačném případě by tento nejznámější stranický systém neměl žádné reálné zástupce (Sartori, 2005: 202). Podotýká, že tam kde se skutečný bipartismus vyvinul, nedošlo k tomu samo sebou, ale v důsledku existence příznivých mechanismů v podobě kulturní homogenity a konsenzu ohledně základních principů. Na druhou stranu je možné, že naopak přítomnost dvoustranického systému tyto podmínky zpětně formovala.

4.1.2.4 Systém predominantní strany

Posledním ze systémů více stran je podle Sartoriho typologie systém predominantní strany. Použitím tohoto pojmu se jednak vymezuje vůči používání pojmu dominantní, neboť (a) existence dominantní strany neznamena, že se automaticky jedná o systém dominantní strany, (b) termín predominantní je slabší a snadněji odlišitelný od strany hegemonní, která se vyskytuje v nesoutěživých systémech (viz níže).

Systém predominantní strany je tedy stále ještě systémem soutěživým a je charakteristický silnou stranou, která neustále získává absolutní většinu mandátů (Sartori, 2005: 212). Jelikož se jedná o soutěživý systém více stran, jsou v něm přítomny další strany a nelze ani vyloučit, že nastane situace, kdy predominantní strana ztratí své výsadní postavení a následně se změní formát systému. Všechny strany tedy mají relativně rovnou startovní příležitost, i když pravděpodobně ne rovný přístup ke zdrojům. Ovšem ve srovnání se systémy nesoutěživými, kterým je věnována následující část práce,

je v systému predominantní strany přítomen právě faktor rovnosti příležitostí (Sartori, 2005: 218).

4.1.2.5 Monopartismus

Extrémním případem nesoutěživých systémů (nebo v tomto případě spíše modelů) je monopartismus, tedy model, ve kterém existuje pouze jedna strana, která nedá vzniknout jakémukoli stranickému pluralismu. Sartori dále tyto strany dělí podle politického systému, ve kterém operují na modely jednostranické totalitní, autoritářské a pragmatické. Pojmy totalitní a autoritářské byly vysvětleny v části věnované teorii demokracie (viz výše) a promítnuty do stranického systému znamenají totéž. Sartori pouze znovu zdůrazňuje extrémní polohu totalitního jednostranického modelu, který se nachází na jednom pólu spektra, jehož druhým pólem je extrémní a polarizovaný pluralismus – v tomto případě vyvstává otázka, proč Sartori na opačný pól neumístil pluralismus atomizovaný, jako extrémní typ. Totalitní strana je pak stranou ideologickou a silnou, přičemž čím je strana silnější, tím je členství v ní exkluzivnější a je regulováno formou odměn (Sartori, 2005: 225).

Ze tří výše uvedených typů je v politologické literatuře nejméně zdokumentovaným typem typ pragmatický. Jedná se o typ (z monopartistických stran) nejméně ideologický a v podstatě demonstruje možnost, že jedna strana nemusí existovat pouze na ideologickém základu, ale i na základě prosté výhodnosti.

Třetí proměnnou, kterou Sartori přidává k typologii diktatury a ideologickému hledisku je takzvaná autonomie subskupin (především tisku). Totalitní monopartistická strana existenci subskupin absolutně potírá, autoritářská způsobuje jejich exkluzi – subskupiny sice existují, ale raději se drží mimo politiku. Pragmatická strana umožňuje agregaci takových subskupin.

Tyto Sartoriho publikované definice monopartismu umožňují postihnout větší množství případů a poskytují prostor k jejich lepšímu překlasifikování a reflektují tak dynamiku monopartistického modelu.

4.1.2.6 Hegemonická strana

Poslední ze systémů Sartoriho typologie opět patří mezi nesoutěživé systémy jedné strany. V tomto případě jsou, kromě hlavní strany, v systému přítomny i další, druhořadé strany. Hegemonická strana totiž neumožňuje soutěž a v systému tak nedochází ke střídání u moci ani k němu reálně dojít nemůže. Hegemonická strana přitom zůstává u moci navzdory své neoblíbenosti. Jedná se také o systém dvouúrovňový, ve kterém hlavní strana přenechává pouze symbolický podíl na moci stranám o úroveň níž. Jelikož z logiky věci nemůže existovat totalitní hegemonická strana, zbývají pouze dva modely, Sartori je nazývá modelem ideologickým a pragmatickým.

Druhořadé strany mohou sloužit pouze k legitimizaci systému navenek a kromě toho mohou být vládnoucí stranou využívány k vytváření toků informací, jaké by samotná hegemonická strana nebyla schopna zabezpečit.

V případě, že režim rezignuje na upevňování monopolu, může systém hegemonické strany sloužit jako systém přechodu k systému jinému, soutěživému.

4.2 Reflexe v české politologické literatuře

Sartoriho typologie je v české politologické literatuře poměrně frekventované téma, proto je následující kapitola zaměřena na výskyty, které se Sartoriho závěry polemizují, případně je rozšiřují. Především se jedná o knihu *Teorie politických stran*, autorů Petra Fialy a Maxmiliány Strmisky (2009), *Systémy politických stran* od Miroslava Nováka, *Volby a politické strany v moderních demokraciích* od Michala Klímy (2003), *Politické systémy* autorů Víta Hlouška, Lubomíra Kopečka a Jakuba

Šeda (2011) a konečně *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi* od Michala Kubáta (2010). Vzhledem k tomu, že kritika či doplnění Sartoriho typologie probíhá v podstatě výhradně u systémů více stran (zatímco brilantní typologie monopatismů je autory oceňována), je práce dále rozdělena na části zabývající se polarizovaným pluralismem, umírněným pluralismem a dvoustranickými systémy.

4.2.1 Typologie politických stran

Za nejoriginálnější část Sartoriho typologie stranických systémů považují Petr Fiala s Maxmiliánem Strmiskou koncept polarizovaného pluralismu, ovšem s konstatováním, že jeho použití není prosté nedokonalostí. Předně poukazují na historicko-politický kontext (období studené války), který pravděpodobně ovlivnil Sartoriho důraz na ideologický rozměr stranického systému (Fiala - Strmiska, 2009: 147). Podobný názor má i Michal Klíma (2003), který si, kromě přílišného důrazu na ideologický aspekt, všímá absence metodiky výpočtu indexu polarizace, který byl sestaven až později (175).¹⁰

V typologii dále postrádají definici co vlastně je a co již není systém politických stran a Sartori se tak snadno dopouští nepřesnosti, kdy za vlastnost systému vydává charakteristiku politické obce, z jejíhož uspořádání ale nelze jednoduše odvozovat vlastnosti systému stran.

Za ne zcela jednoznačnou je považována podmínka přítomnosti antisystémových stran na obou pólech lineárního spektra, podle Strmisky a Fialy je dostačující existence jedné antisystémové strany s dostatečným počtem mandátů, aby neumožnila střídání u moci. Výše uvedené zpochybnění Sartoriho bipolarity dále způsobuje erozi podmínky obsazeného středu (stranou nebo seskupením stran) neboť jeho vágní vymezení vychází z pozice metrického středu mezi dvěma extrémy pravolevého spektra (Fiala - Strmiska, 2009: 170).

¹⁰ Sartoriho způsobu měření polarizace stranického systému založeném na subjektivním vnímání voličů na pravolevé ose se věnuje například Michal Kubát (2007: 247).

Také předpoklad politiky trumfování není systémovým rysem polarizovaného pluralismu, neboť se vyskytuje v různých stranických systémech, zejména v těch, které se uchylují k populistické praxi (Fiala - Strmiska, 2009: 151).

Michal Klíma pak v Sartoriho typologii postrádá rozlišení mezi silnými a slabými stranami, kdy strany se ziskem tří procent hlasů počítá shodně jako strany mnohem větší (2003: 175). Dále se vymezuje k označení některých politických stran za antisystémové, i když mají prokazatelně koaliční potenciál. Z důvodu rozpadu světového socialismu a významného oslabení stran na krajní levici, také vznáší otázku, zda je Sartoriho typologie stále aktuální i v současné postindustriální společnosti (tamtéž).¹¹

Klasifikaci Sartoriho antisystémových stran upřesňuje Michal Kubát (2010), když doporučuje používat termín antisystémová strana pouze pro subjekty, které podkopávají legitimitu režimu a zároveň jsou izolované. Pro strany, které se nacházejí v izolaci, ale neusilují o svržení režimu (neodmítají demokracii) používá termín extrémní strana a konečně strany které nejsou izolované, ale neuznávají legitimitu režimu, označuje pojmem maskovaná antisystémová strana (82 - 86).

Poměrně výrazné kritice je podroben Sartoriho koncept umírněného pluralismu. Jak bylo zmíněno výše, jedná se o formát nacházející se na hranici bipartismu na straně jedné a polarizovaného pluralismu na straně druhé, přičemž je přítomno tři až pět relevantních politických stran. Zatímco Sartori uvádí v případě třístranického formátu za charakteristické bipolární uspořádání, Fiala se Strmiskou nevyklučují, v případě nízké kompatibility stran, uspořádání bipolární – jakkoliv by takový systém byl křehký (Fiala - Strmiska, 2009: 187). Autoři ovšem uznávají, že zrovna třístranický formát je těžko uchopitelný

¹¹ Konkrétním příkladem je Komunistická strana Itálie KSI (PCI).

a zařaditelný, právě na základě možnosti výskytu jak mechanismů bipartismu, tak mechanismů multipartismu, které je dáno polohou mezi nimi a navrhuji proto třístranické systémy zařadit do vlastní kategorie (Fiala - Strmiska, 2009: 188).

Bipolární mechanismus ovšem zcela bez výhrad nefunguje ani v systému čtyř stran, neboť koalice nemusí být tvořeny pouze nalevo a napravo od pomyslného středu (jehož přítomnost ani nemusí být nutná), ale nelze vyloučit ani variantu koalice dvou středových stran při opozici stran nacházejících se na obou jeho pólech. Toto řešení ponechává Sartoriho pojetí čtyřstranických systémů jako zdvojených bipartismů pouze jako jednu z variant, v žádném případě ne jedinou (Fiala - Strmiska, 2009: 194). Z výše uvedených důvodů považují Fiala se Strmiskou Sartoriho argumentaci za nedokonalou a mezerovitou (2009: 195).

Ani koncepci dvoustranických systémy nepovažují Fiala se Strmiskou za nejpropracovanější část Sartoriho typologie. Za příliš zjednodušující považují zejména vymezení dvoustranických mechanismů pouze na systémy s dvoustranickým formátem, přičemž není brána v potaz varianta, při které jedna ze stran převažuje a nedochází k alternaci (Fiala - Strmiska, 2009: 194). Z mého pohledu však Sartori s takovou alternativou počítá, neboť tvrdí že frekvence střídání u moci není důležitá, podstatné je, že je umožněna (viz výše), tedy každá ze dvou nejsilnějších soutěžících stran musí mít potenciál vystřídat tu druhou u moci.

Dále se autoři pozastavují nad používáním dvojího měřítka při posuzování relevantnosti politických stran ve dvoustranických a vícestranických formátech, neboť v bipartismech jsou za relevantní strany považovány pouze ty, u nichž se předpokládá schopnost vládnout (v tomto případě tedy zvítězit volby), zatímco v multipartijních systémech je k relevantnosti dostačující koaliční nebo vyděračský potenciál. Otázkou ovšem je zda takové používání „dvojího metru“

logicky nevyplývá z odlišností obou systémů, zejména z rozdílného způsobu distribuce moci mezi vítězi voleb. Pokud by byla stejná kritéria použita i při posuzování relevantnosti v systému predominantní strany (viz výše), byly by všechny strany, kromě predominantní (tedy vítěze voleb), nutně považovány za nerelevantní.

Na základě uvedených premis se pokouší modifikovat Sartoriho vymezení dvoustranických a jednostranických formátů tak, že „o jednostranickém formátu lze hovořit ve všech případech, kdy přítomnost ostatních vedlejších („třetích“) stran nebrání predominantní (a jediné hlavní) straně ve vytváření „jednobarevných“ vlád (Fiala - Strmiska, 2009: 211), z čehož vyplývá, že systém, ve kterém převládá jedna strana, je spjat výlučně s jednostranickým formátem, zatímco Sartori jej řadí mezi formáty dvoustranické.

Polemiku na téma dvoustranického systému vede i Miroslav Novák (1997). Na Sartoriho vymezení považuje za přínosné oddělení typu od formátu, ovšem sám za takzvané bipolární systémy považuje kromě čistého (tvrdého, britského) bipartismu i multipartismy s bipolárním uspořádáním. Zatímco Sartori takové systémy řadí do kategorie umírněného pluralismu (viz výše) a předpokládá u nich existenci koaličních vlád a připouští možnost obsazení středu, Novák existenci obsazeného středu v bipolárním uspořádání vylučuje. Vytváří proto vlastní kategorii bipolárního systému, do které řadí kromě bipartismu i bipolární multipartismy (Novák, 2009: 85 -86).

5 Srovnávací ústavní inženýrství

Kniha *Comparative Constitutional Engineering* byla vydána v roce 1994 a představovala vrchol Sartoriho studia politických systémů a dopadů volebních systémů na stranické formáty. Do češtiny byla přeložena v roce 2001 a vyšla pod názvem *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur podnětů a výsledků*. Kniha je přínosem politologické vědě v několika aspektech.

5.1 Přínos politické vědě

Vzhledem ke kompaktnosti díla a koncentraci myšlenek v něm je velmi obtížné vybrat to nejdůležitější, čím Sartori politologii přispěl. Za zásadní je považován přístup spočívající v používání odměn a trestů (Robertson, 1995: 524), který je součástí Sartoriho návrhu alternujícího politického systému, stejně jako precizní zpracování problematiky parlamentních, prezidentských a poloprezidentských systémů. V neposlední řadě je pozoruhodná reformulace Duvergerových volebních zákonů a analýza vlivu volebního systému na stranický formát.

Následující části se tedy nejprve věnují této problematice, poté se pokusím sumarizovat nejdůležitější charakteristiky jednotlivých typů politických systémů a nakonec nastíním základní mechanismy Sartoriho návrhu alternujícího systému.

5.1.1 Volby a Sartoriho volební zákony

Při zkoumání počtu stran ve stranickém systému jsou používány dva přístupy - ten prosazovaný například Downsem či Rokkanem s Lipsetem, kteří jsou zastánci vlivu zejména ideologických štěpení a ten, který preferují Duverger a Sartori a je založen na vlivu volebního systému. Sartori navazuje na Duvergera a rozvíjí jeho teze, podle kterých volební systémy poměrné většiny vedou k dvoustranickým formátům a systémy poměrného zastoupení vedou k multipartismu

Zároveň se vymezuje vůči zjednodušujícím přístupům, k jakým dospěli například Taagepera s Grofmannem ve svém matematickém vyjádření Duvergerových zákonů¹² (1985, 143), u kterých postrádá explanační sílu a tvrdí, že nepostihují všechny empiricky známé případy (Sartori, 2005: 225).

Samotný volební systém má na systém stran účinek pouze reduktivní, tedy počet relevantních politických stran pouze redukuje, nebo nemá vliv žádný. Sartori definoval pravidla ke zkoumání politických systémů a na jejich základě překvalifikoval Duvergerovy teze a navrhl čtyři volební „zákony“, které určují do jaké míry ten, který volební systém redukuje počet stran.

Podle prvního zákona vede relativně většinový jednokolový systém za současné systémové struktury a voličského rozptýlu k dvoustranickému formátu. Za strukturovaný je považován ten systém, ve kterém voliči preferují loajalitu k politickým stranám před loajalitou k osobnostem, (ty jsou voleny/jmenovány politickou stranou). Rozptýlenost voličstva je dána nízkou geografickou koncentrací minorit, u kterých je předpoklad, že by mohly získat relativní většinu (Sartori, 2005: 58). V některých případech je postačující podmínkou sama struktura, je-li obzvláště silná. Pokud je přítomna pouze systémová struktura a voličstvo je koncentrované, nikoliv rozptýlené, vede, podle Sartoriho druhého volebního zákona, relativně většinový jednokolový systém také k redukci počtu relevantních stran, ovšem ne do takové míry, která by znemožnila všem stranám nad rámec dvoustranického formátu zvítězit v některém z volebních obvodů. Počet takových stran závisí právě na koncentraci voličů těchto stran v jednotlivých obvodech. Třetí pravidlo se zabývá volebními systémy s poměrným zastoupením,

¹² Autoři dospěli k formuli $N=1,15 \cdot (2+\log M)$, přičemž N je počet (Number) stran, M je velikost (Magnitude) volebního obvodu, přičemž hodnota M=1 je shodná s většinou dosaženou v jednomandátovém obvodu a čím je M nižší, tím méně stran usiluje o získání moci (Taagepera;Grofmann, 1985: str. 343).

kteře sice mají také reduktivní účinek na počet relevantních stran, ten je však závislý na čistotě proporčního zastoupení (čím více je systém propořční, tím méně působí reduktivně na stranický systém). Podle třetího zákona, pokud v systému není přítomna systémová strukturace a systém je zároveň vysoce propořční, výsledný počet stran závisí pouze na kvótě (Sartori, 2005: 60).

Podle výše uvedených zákonů, jejichž platnost Sartori ověřil na případových studiích, je multiplikační efekt propořčního volebního systému na počet relevantních stran pouze nepřímý a obvykle spočívá v odstranění předchozích překážek, které redukovaly politických stran. Poměrný volební systém je tedy vzhledem ke stranickému bez účinku (tamtéž).

Problémy nejčastěji používaných volebních systémů v parlamentních systémech spočívají v dilematu mezi akceschopnou vládou a reprezentativností systému.

U většinových systémů, nezávisle na tom, zda je použita většina kvalifikovaná, prostá nebo relativní, dochází k obětování reprezentace, které může v extrémním případě vyústit do situace, kdy vládu získá strana, která se ve volbách umístila na druhém místě (Sartori, 2005: 65). To je ovšem vyváženo výhodami, které Sartori shrnuje do čtyř hlavních bodů: 1) pomáhají zvolit vládnoucí většinu a tím i vládu (v případě bipartijního mechanismu), takto zvolená vláda je akceschopnější než vláda vzešlá z poměrného volebního systému, 2) dochází ke snížení fragmentace v důsledku redukce počtu stran nebo alespoň udržení jejich nízkého počtu, 3) vztah mezi voliči a reprezentanty je přímější, neboť jednomandátové obvody vylučují mechanismus zprostředkované volby v podobě stranických kandidátních listin, 4) zvolení kandidáti mohou být „kvalitnější“ protože je kladen větší důraz na jejich charakteristiky (tamtéž).

Naproti tomu poměrné volební systémy sice naplňují požadavek vysoké reprezentativnosti, nicméně umožňují vyšší fragmentaci

stranického systému a vláda vzešlá z voleb je méně akceschopná. Ovšem záleží na čistotě poměrného zastoupení, jelikož systémy s nižším stupněm čistoty redukuje počet stran na třech či čtyřech, čisté poměrné zastoupení bez reduktivního účinku (viz výše) může vést až k extrémnímu pluralismu.

Efektivita vládnutí je vyjádřena životností a stabilitou vlády, způsobem stanovení její odpovědnosti a schopností vládnout. Tyto faktory jsou ovlivněny zejména počtem koaličních partnerů a jejich ideologickou vzdáleností (polarizací systému). V případě koalice složené z většího počtu stran, jejichž ideologická vzdálenost je vysoká, dochází k formování takzvaných heterogenních koalic, které se počítají se všemi neduhy připisovanými proporčním volebním systémům.

Sartori se pokouší o výběr volebního systému, který by spojoval výhody a eliminoval nedostatky obou výše uvedených a za takový považuje systém dvoukolového hlasování, který byl součástí ústavního pořádku francouzské Třetí republiky. Jak z názvu vyplývá, jedná se o systém, ve kterém jsou kandidáti voleni ve dvou kolech systémem absolutní nebo relativní většiny. V prvním kole může volič svobodně vyjádřit preference (pokud není stanoven volební práh je tato svoboda absolutní) a v kole druhém nastupuje faktor racionální volby (Sartori, 2005: 75). Strany (kandidáti) postupující do druhého kola voleb jsou navíc nuceny k racionálnímu vyjednávání (směně) a systém tak prohlubuje spolupráci napříč politickým spektrem. Zároveň dochází k vyřazování stran na extrémních pólech a posunu od ideologické k pragmatické politice. Případné nekalé obchodování, ve které se může zvrhnout racionální vyjednávání, lze omezit použitím uzavřeného druhého kola, kdy z prvního postoupí pouze dva kandidáti. Takový postup ovšem Sartori považuje za použitelný pouze v krajních případech, tedy jen když je to nezbytně nutné.

Tyto volební systémy lze rozdělit podle použité většiny na jednoznačně silné (používají absolutní většinu), jednoznačně slabé

(bez volebního prahu) a mezi nimi umístěné systémy silné až slabé a jejich vliv formulovat do čtyř pravidel: 1) jednoznačně silný systém eliminuje antisystémové strany a redukuje strany rozptýlené bez podpory ve volebních obvodech, 2) spíše silný systém pouze eliminuje antisystémové strany, 3) spíše slabý systém vede k podprezentovanosti antisystémových i menších stran, nicméně tyto jsou schopny vyjednat si relevantní pozici a 4) jednoznačně slabý systém má zeslabující účinek vzhledem k charakteristikám uvedeným ve třetím bodě.

Sartori takový systém považuje za vhodný i pro značně polarizované stranické systémy, a upřednostňuje jej pro svoji adaptabilitu – při dodržení zásady respektování kontextu doby (Sartori, 2005: 89).

5.1.2 Sartoriho charakteristika parlamentních a prezidentských systémů

Definice jednotlivých typů politických systémů je složitější než vymezení systémů volebních, nicméně Sartori se pokusil o podrobné stanovení jejich charakteristických vlastností. Začal přitom u systému prezidentského, pro který stanovil tři nejdůležitější kritéria.

Prvním je volba prezidenta přímá nebo jakoby přímá (případ USA) a všelidová a to bez ohledu na to, jaké pravomoci má hlava státu zakotveny v ústavě. Druhým znakem je důsledné oddělení exekutivní moci od moci legislativní znemožňující rozpuštění a ustanovení vlády zákonodárným sborem, tato pravomoc v prezidentském systému náleží pouze hlavě státu. Třetím znakem prezidencialismu je neexistence duální autority v jakékoli podobě, moc nemůže být rozdělena mezi prezidenta a premiéra a prezident tak musí být v čele exekutivy, která je jím řízena (Sartori, 2001: 94). Pokud jsou splněny všechny výše uvedené podmínky, lze takový politický systém považovat za čistý prezidencialismus. Jedinou zemí, kde prezidentský systém funguje

opravdu dobře, jsou Spojené státy americké, naproti tomu v zemích latinské Ameriky, kde je velmi rozšířený, je jeho fungování problematické. Proč je v USA tento systém úspěšný není snadné určit, s velkou pravděpodobností je to umožněno relativně častým výskytem dominance jedné strany v legislativě i exekutivě a konsociačními praktikami v oblastech zahraniční politiky (Sartori, 2001: 104). Takový stav sice neumožňuje automaticky efektivní vládnutí, ale situace opačná jej znemožňuje. To je patrné právě v případě latinskoamerických prezidentských systémů, kde je jedním z problémů použití nesprávného stranického systému, který prezidentovi, byť je obdařen pravomocemi širšími než prezident v USA, nezaručuje dostatečnou podporu v zákonodárném tělesu. Hlavním problémem fungování prezidentských systémů spolu s multipartijními stranickými modely je tedy nemožnost vytvoření většiny, která by hlavu exekutivy podporovala, tak jak je tomu v systémech parlamentních a prezident si tak musí vybojovat podporu pro každý svůj krok. Svoji roli pravděpodobně hrají i odlišné socioekonomické a kulturní předpoklady, neboť podle Sartoriho je prezidentský systém ve Spojených státech Amerických úspěšný proto „že občané chtějí, aby fungoval, nicméně při exportu do jiných zemí se naplno projeví jeho nedostatky“ (Sartori, 2001: 102).

Parlamentní politické systémy jsou založeny na provázání moci zákonodárné a exekutivní a svrchovanosti parlamentu. Tyto vzájemné vztahy však nejsou ve všech parlamentních systémech stejné a lze rozlišit tři základní typy parlamentarismu – premiérský, či kabinetní parlamentarismus, stranicky kontrolovaný parlamentarismus a vládu zákonodárného sboru (viz níže). Všechny modely jsou založené na sdílení moci, které má různou podobu, podle toho jakou pozici v systému má hlava exekutivy ve vztahu k členům vlády. Sartori uvádí tři základní modely – 1) první nad nerovnými, 2) první mezi nerovnými a 3) první mezi rovnými. V prvním případě premiér nemůže být odvolán parlamentem, vládne ministrům a vládu mění podle svého uvážení.

Opačným pólem je první mezi rovnými, kdy má premiér k vládě pouze omezené pravomoci, musí akceptovat ministra určené někým jiným a jeho funkce stojí a padá s kabinetem. Mezi těmito póly se nachází první mezi nerovnými, kdy premiér nemusí být stranickým vůdcem, ale parlament ho nemůže jednoduše odvolat a ve funkci zůstává i po případných výměnách ministrů. (Sartori, 2001: 112).

Výše uvedené mechanismy vyvracejí generalizované výhody parlamentních (a prezidentských systémů), neboť jejich efektivita a stabilita vždy záleží na tom, jak je v tom kterém systému rozdělena moc. Za nejefektivnější z parlamentních systémů je považován systém premiérský nebo kancléřský, který se vytvořil ve Velké Británii a Spolkové republice Německo. Čistým příkladem je systém britský s vždy jen jednou vládnoucí stranou a přísnou stranickou disciplínou, které jsou podmíněny relativně většinovým volebním systémem. Souhrn těchto faktorů pak britskému premiérovi umožňuje vládnout účinněji než prezidentovi USA. Německý kancléřský systém je případem komplikovanějším a z hlediska efektivity vládnutí slabším, neboť zde dlouhodobě vládne více stran a kancléř je volen parlamentem, nicméně tyto zeslabující faktory jsou vybalancovány institutem konstruktivního veta nedůvěry a skutečností, že pouze kancléř je jmenován parlamentem, nikoli ministři jeho vlády. V tomto případě se jedná o mechanismus prvního mezi nerovnými, zatímco britský ministerský předseda je považován za prvního nad nerovnými (Sartori, 2001: 117).

Premiérské systémy jsou podle Sartoriho velmi efektivní i stabilní, ovšem z důvodu jejich podmíněnosti konkrétním společenským prostředím jsou velmi těžko reprodukovatelné, častěji případem je proto vláda zákonodárního sboru. Jejím extrémním případem je systém francouzské Třetí republiky, některé dnešní parlamentní systémy z něho více či méně vycházejí. Tento poslanecký model má sedm základních atributů: 1) kabinet neřídí legislativu, 2) moc není sjednocená, 3) odpovědnost je nejasná, 4) stranická disciplína slabá,

5) exekutiva neefektivní, 6) koalice slabé a 7) vláda není schopna vystupovat jednotně (Sartori, 2001: 121).

Zvláštním případem parlamentního systému je systém s přímou volbou premiéra, který se vyskytuje pouze v Izraeli. Tento systém je nešťastný, neboť přímo volenému premiérovi nezaručuje většinu v parlamentu, pouze mu dává možnost parlament rozpustit. Tato možnost je reciproční, premiér tedy může být odvolán parlamentem, v obou případech však padá jak exekutiva, tak legislativa a následně jsou vypsány nové volby. Podle Sartoriho takové uspořádání pouze do parlamentního systému vnáší nedostatky systému prezidentského bez jakéhokoliv užítku nebo potřeby (Sartori, 2001: 122).

Třetím politickým systémem je ten, který spojuje atributy obou předchozích, tedy systém poloprezidentský, jehož etalonem je francouzská Pátá republika. V tomto systému je, stejně jako v systému prezidentském, hlava exekutivy volena všelidově (nebo není volena zastupitelským sborem z jeho řad), výkonná moc je ovšem sdílena dvěma subjekty – prezidentem a premiérem s podporou parlamentu. Zatím co Duverger považuje francouzský systém za střídání parlamentního a prezidentského systému (Duverger, 1980: 186), Sartori s takovým výkladem nesouhlasí, protože pozice prezidenta je příliš silná na parlamentarismus a příliš slabá na prezidencialismus. Zároveň nedochází ke střídání ale oscilaci mezi dvěma autoritami. Jedná se tedy o velmi efektivní smíšený systém s flexibilní strukturou duální autority, kdy v případě shodné většiny v parlamentu má návrh prezident a v případě koabitace premiér. Nutno podotknout, že riziko koabitace je v současné době sníženo na minimum, neboť došlo ke sjednocení volebního období prezidenta a poslanců Národního shromáždění a legislativa i exekutiva jsou obsazovány v rámci stejného naladění společnosti. Ovšem řešení konfrontační polohy, tak jak jej umožňuje francouzský politický systém, považuje Sartori za „nejskvělejší, byť nezamýšlený kousek ústavních čar a kouzel“ (Sartori, 2001: 133)

a výhod posouvání autority využívá při formulování návrhu vlastního uspořádání – alternujícího prezidentského systému.

5.1.3 Návrh alternujícího prezidentského systému

Sartoriho návrh takzvaného alternujícího prezidentského systému sám autor označuje za systém se dvěma motory. Zatímco jak parlamentní, tak prezidentský systém mají motor vždy pouze jeden a systém poloprezidentský sice má dva, ale jelikož pracují oba současně, existuje riziko, že potáhnou každý na jinou stranu, motory alternující prezidentského systému se mají vystřídat v případě nefunkčnosti jednoho z nich (Sartori, 2001: 157). Základem Sartoriho návrhu je vytvoření systému trestů a odměn, které, v případě dobrého vládnutí, ponechávají parlament u moci, zatímco v případě opačném by nastoupil systém prezidentský po zbytek volebního období. Jako dobré vládnutí lze definovat takové, které je funkční a odpovědné, špatné naopak nestabilní, neschopné, neúčinné a bezmocné (Sartori, 2001: 158). Motivace k funkčnímu a odpovědnému vládnutí by bylo dosaženo třemi základními nástroji: 1) každému nově zvolenému parlamentu by byla poskytnuta možnost jmenovat pouze jednu vládu za čtyřleté funkční období respektive dvě vlády za období pětileté, 2) pokud takto jmenovaná vláda selže, dojde k vystřídání parlamentarismu systémem prezidentským a parlament je potrestán tím, že jeho úloha ustupuje do pozadí, 3) prezident je stejné funkční období jako zastupitelský sbor. Volební mechanismy v takovém systému navrhuje převzít z francouzské Páté republiky, z důvodu podobnosti alternujícího systému se systémem poloprezidentským.

Návrh alternujícího prezidentského systému podle Sartoriho spojuje výhody prezidencialismu i parlamentarismu a systém odměn a trestů je silným motivačním faktorem k odpovědnému vládnutí. Navíc

by nebylo nesnadné jej ve většině politických systémů zavést¹³, neboť většina zemí je na půl cesty a zavedení by znamenalo přidat prezidentský dodatek k parlamentní ústavě a parlamentní dodatek k ústavě prezidentské (Sartori, 2001: 163).

5.2 Reflexe v české politologické literatuře

Témata obsažená v Sartoriho práci pojednávající o politických systémech a volbách a volebních systémech v knize se v české politologické literatuře zastoupena zejména Víta Hlouška, Lubomíra Kopečka a Jakuba Šeda *Politické systémy* (2011), Michala Klímy *Volby a politické strany v moderních demokraciích, Volební systémy* autorů Dalibora Čalouda, Romana Chytílka, Tomáše Lebedy a Jakuba Šeda (2009) a *Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání* (2004) od Miroslava Nováka a Tomáše Lebedy (eds.). V Samostatné kapitole se problematikou voleb a volebních systémů komplexním způsobem zabývá Michal Kubát v knize *Úvod do studia politické vědy* (2007). Nejprve tedy k problematice typologie politických systémů.

5.2.1 Prezidentské a parlamentní systémy

Autoři Vít Hloušek, Lubomír Kopeček a Jakub Šedo (2011) oceňují na Sartoriho pojetí zejména srozumitelnost a přehlednost rozdělení parlamentních systémů podle pozice hlavy exekutivy (premiérské systémy versus systémy s převahou zákonodárního sboru). Zmiňují úlohu politických stran v systémech s převahou parlamentu v souvislosti s umožněním alespoň částečně efektivního výkonu moci v tomto typu politického systému. Taková úloha je vnímána pozitivně, pokud nedojde k nadužívání stranického vlivu. Autoři v této souvislosti zmiňují italský politický systém a nadměrný vliv stran nazývaný *partitocrazia*. Zároveň Sartoriho teorii aplikují

¹³ Zmiňována je výhodnost především pro země latinské Ameriky, kde by mohl nahradit nefungující prezidentské systémy.

na politický systém České republiky, který označují za blízký parlamentarismu s převahou politických stran (84 – 85).

Za přínosnou považují i Sartoriho definici poloprezidentského systému (viz výše), přičemž ale poukazují na skutečnost, že takto postulovanou definici lze aplikovat v podstatě na všechny prezidenty volené všelidovou volbou (Hloušek – Kopeček – Šedo, 2011: 97). Zmiňují také skutečnost, že u slabých prezidentů dochází k přesunu moci mezi prezidentem a premiérem v omezeném rámci, v němž je premiér silnější (tamtéž).

5.2.2 Volby a volební systémy

Poměrně více jsou v české politologické literatuře zastoupeny Sartoriho zákony o vlivu volebních systémů na stranicko-politické systémy. Za dosud nejrozsáhlejší reflexi Duvergerových zákonů považují Sartoriho teze Čaloud, Chytílek Lebeda a Šedo (2009), kriticky se ovšem, kvůli určité míře vágnosti, vyjadřují k rozlišení volebních systémů na silné a slabé. Přesto tvrdí, že se Sartori nejvíce přiblížil fungujícímu modelu a zejména pak oceňují zahrnutí teritoriálního aspektu a faktoru původního uspořádání politického systému do stranické soutěže (59).

Široce se Sartoriho zákony zabývá také Petr Fiala (2004: 52 - 53), který je chápe jako relevantní podporu zákonů Duvergerových, poskytující podmínky pro jejich zachování právě v podobě zákonů. Sartoriho zákony přitom považuje za nejpropracovanější z teorií zabývajících se vztahy mezi volebními a stranickými systémy (Fiala, 2004: 55). Autor však cituje i kritické pasáže z díla Dietera Nohlema (1990), který Sartoriho zákony přeformuloval následujícím způsobem: 1) pokud žádná z třetích stran nedosáhne ani v jednom z volebních obvodů na většinu, vznikne dvoustranický systém, 2) pokud taková strana dosáhne většiny v jednomandátovém volebním obvodu, zvýší se počet stran v systému o tolik, kolik jich dosáhne takové koncentrace,

3) čím disproporčněji působí poměrný volební systém, tím výrazněji reduktivní je vzhledem ke stranickému systému a konečně 4) v multipartismu proporční volebním systémem získá mandát tolik stran, kolik překročí volební práh. Na základě výše uvedených premis označil Nohlem Sartoriho zákony za pravdivé ovšem s nízkou vypovídací hodnotou (1990: 278 cit. dle Fiala, 2004: 55).

Maxmilián Strmiska (2004) považuje Sartoriho interpretaci za odlišnou od Duvergerovy předpokladem makrosystémového efektu volebního systému relativní většiny, zatímco Duverger jej vztahuje a priori k mimosystémové úrovni (str. 69).

Kriticky se ovšem vyjadřuje ke spojení strukturovanosti systému a voličského rozptylu ve smyslu nutných podmínek (viz výše), neboť samotná strukturace má zásadní vliv na charakter stranicko-politické systémy (tamtéž). Pokud sám Sartori v doplňku svého prvního zákona považuje silnou systémovou strukturovanost za podmínku dostačující, nelze položit rovnítko mezi strukturací a systémem relativních většin v jednomandátových obvodech, což Strmiska považuje za Achillovu patu Sartoriho zákonů. Navrhuje proto formulaci upravit tak, že v případě přítomnosti silné systémové strukturace, volební systém relativní většiny posiluje vytvoření nebo uchování stávajícího bipartismu (2004: 69 -70).

Dále zmiňuje komplikovanost a obtížnost stanovení jakékoliv obecně platné zákonitosti predikce vlivu volebních systémů na systémy stranické a to i ve stabilizovaných politických systémech. Situace je o to těžší, pokud se o to pokusíme v systémech, ve kterých probíhá transformace. Přesto využívá Sartoriho zákonitostí (za nutného zjednodušení) a stanovuje matici vysvětlující pojetí změn v silných a slabých systémech.

Tabulka 1: Kombinovaný vliv stranických a volebních systémů podle Sartoriho (Strmiska, 2004: 73):

Druh změny volebních systémů	Výměna „slabého“ volebního systému za „silný“	Výměna „silného“ volebního systému za „slabý“
Změna v prostředí strukturovaného („silného“) stranického systému	Varianta A: přechod od vyvažujícího-blokujícího k reduktivnímu účinku volebního systému (od Sartoriho kombinace II ke kombinaci I)	Varianta B: přechod od reduktivního k vyvažujícímu-blokujícímu účinku volebního systému (od Sartoriho kombinace I ke kombinaci II)
Změna v prostředí nestrukturované („slabé“) stranické soustavy	Varianta C: přechod od „žádného“ vlivu k omezujícímu-reduktivnímu účinku ve volebním obvodu (od Sartoriho kombinace IV ke kombinaci III)	Varianta D: omezujícího-reduktivního účinku ve volebním obvodu k předpokládanému „žádnému“ vlivu (od Sartoriho kombinace III ke kombinaci IV)

Podobně se nad tématem zamýšlejí i Vít Hloušek, Lubomír Kopeček a Jakub Šedo (2011), kteří považují Sartoriho princip silných a slabých systému za přesnější než pouhá separace většinových a poměrných systémů, ovšem poukazují na komplikaci v podobě kontinua, které přináší problém v podobě určení, které systém jsou ještě slabé a které už silné (str. 175).

6 Závěr

Cílem práce bylo shrnutí nejdůležitějšího přínosu Sartoriho práce politické vědě a její reflexe v české politologické literatuře a to ve třech stěžejních oblastech – teorii demokracie, stran a stranických systémů a ústavního inženýrství.

Přínos Sartoriho zkoumání demokracie lze spatřovat především v brilantní analýze vertikální demokracie shrnující a srovnávající argumenty elitářů a antielitářů a v rozpracování konkurenční teorie demokracie do teorie vlastní, založené především na analýze rozhodovacích procesů, kterou Sartori nazývá rozhodující teorie demokracie. Na rozdíl od publikací věnovaných komparativní politologii, zejména problematice politických stran a stranických systémů nejsou odkazy na Sartoriho přístup k teorii demokracie v české politologické literatuře příliš frekventované, relativně častější jsou odkazy na tu část Sartoriho teorie demokracie, ve které vymezuje, co demokracie není, zejména na problematiku totalitních režimů.

V typologii politických stran Sartori vychází z kritéria počtu stran ve stranickém systému, ovšem jeho hlavním přínosem je přidání další proměnné v podobě ideologického hlediska. Kromě toho nově pohlíží na jednotlivé typologie optikou politického systému, jehož jsou součástí. Za velmi přínosný lze považovat pohled na problematiku substranických jednotek a jejich vlivu na politické strany. Sartoriho typologie je v české politologické literatuře velmi frekventované téma a poměrně často se vyskytují i názory polemické.

Za zásadní přínos k problematice ústavního inženýrství, lze považovat přístup spočívající v používání odměn a trestů, který je součástí Sartoriho návrhu alternujícího politického systému, stejně jako precizní zpracování samotné problematiky parlamentních, prezidentských a poloprezidentských systémů. V neposlední řadě je pozoruhodná Sartoriho reformulace Duvergerových volebních zákonů

a analýza vlivu volebního systému na stranický formát. Reflexe v české politologické literatuře je opět poměrně častá, přičemž častěji zmiňovaným tématem jsou Sartoriho volební zákony.

Obsah předcházejících kapitol jednak demonstruje jak rozsáhlé je Sartoriho dílo, ale především jak široký je záběr jeho práce v oboru politických věd. Kromě toho však lze vyzorovat Sartoriho preference v jednotlivých oblastech zájmu. Tak je například patrná preference vertikálního modelu demokracie a efektivního vládnutí elit na úkor přímé demokracie. Důraz na efektivitu (exekutivy) a tím i nutně omezení vlivu legislativy je obsažen i v Sartorim upřednostňovaném poloprezidencialismu i v jeho návrhu alternujícího prezidentského systému. Ve volebních systémech se spíše přiklání k těm, které na systém politických stran působí reduktivně a samotné typologii stranických systémů varuje před důsledky extrémního a polarizovaného pluralismu. Tyto Sartoriho preference a vlastně celé jeho dílo jsou ovlivněny dobovou zkušeností a zejména pohledem na věc optikou fungování věcí politických v zemi jeho původu – Itálii. Vždyť všechny uvedené preference by mohly být odpovědí právě na neduhy (i když samozřejmě nejen) italského politického systému. Přesto všechno i přes polemické i kritické hlasy na adresu Sartoriho práce jeho teze platí univerzálně a zcela jistě znamenají významný přínos světové politické vědě.

7 Seznam literatury

- Čaloud, Dalibor; Chytílek, Roman; Lebeda, Tomáš; Šedo, Jakub: 2009. *Volební systémy*. Portál: Praha.
- Dahl, Robert Alan: 2001. *O demokracii*. Portál: Praha.
- Duverger, Maurice: 1954. *Political Parties*. Wiley: New York.
- Dvořáková, Vladimíra; Kunc, Jiří: *O přechodech k demokracii*. SLON: Praha.
- Fiala, Petr: 2004. *Kritická interpretace zákonů o vlivu volebních systémů na stranické systémy*. In: Novák, Miroslav; Lebeda, Tomáš (eds.) a kol.: *Komparace Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Dobrá voda u Pelhřimova, 51 – 65.
- Fiala Petr, Strmiska Maxmilián: 2009. *Teorie politických stran*. Barrister & Principal, o. s.: Brno.
- Friedrich, Carl Joachim; Brzezinski, Zbigniew: 1967. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Harvard University Press.
- Hurd, Carrol P.: 1962. *Democratic Theory by Giovanni Sartori*. The Western Political Quarterly. Vol. 15, No. 4, p. 766-767.
- Heywood, Andrew: 2004. *Politologie*. Eurolex Bohemia: Praha.
- Hloušek Vít, Kopeček Lubomír: 2007. *Demokracie -Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity: Brno.
- Hloušek, Vít; Kopeček Lubomír, Šedo Jakub: 2011. *Politické systémy*. Barrister & Principal, o. s.: Brno.
- Klíma, Michal: 2003: *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Radix, s. r. o.: Praha.
- Kubát, Michal: 2007. *Autoritativní a totalitní politické systémy*. In. Cabada, Ladislav; Kubát, Michal a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň, 331 – 343.

- Kubát, Michal: 2007. *Volby a volební systémy*. In. Cabada, Ladislav; Kubát, Michal a kol.: Úvod do studia politické vědy. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň, 251 – 303.
- Kubát, Michal: 2010: *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi*. Dokořán: Praha.
- Lijphart, Arend: 1968. *The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press: Berkeley.
- Michels, Robert: 1962. *Political Parties*. Cromwel – Collier publishing: New York.
- Nohlem, Dieter: 1990. *Wahlrecht und Parteiensystem*. Über die politischen Auswirkungen von Wahlsystemen. Leske Verlag & Budrich GmbH: Opladen.
- Novák, Miroslav: 1997. *Systémy politických stran*. SLON: Praha.
- Novák, Miroslav: 2006. *Giovanni Sartori*. Cevrorevue. Vol. 2006, No. 6-7, dostupné na: <http://www.cevro.cz/cs/cevrorevue/aktualni-cislo-on-line/2006/6-7/67639-giovanni-sartori.html>, dne 20. 3. 2010.
- Pascuino, Gianfrancisco: 2005. *The Political Science of Giovanni Sartori*. European Political Science. Vol. 2005, No. 4, p. 33-41.
- Popper, Karl R. 1994: *K teorii demokracie*. In *Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice*. Praha: Mladá Fronta, 173-179.
- Robertson, John D.: 1995. *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry Into Structures, Incentives and Outcomes by Giovanni Sartori*. The American Political Science Review. Vol. 89, No. 2, p. 524-525.
- Říchová, Blanka: 2006. *Přehled moderních politologických teorií*. Portál: Praha.
- Sartori, Giovanni: 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. SLON: Praha.

- Sartori, Giovanni: 2005. *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK): Praha.
- Strmiska, Maxmilián: 2004. *Volební reformy a transformace stranických systémů v Itálii, Japonsku a Novém Zélandu (teoretická východiska a možnosti srovnávací analýzy)*. In: Novák, Miroslav; Lebeda, Tomáš (eds.) a kol.: *Komparace Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Dobrá voda u Pelhřimova, 66 – 87.
- Schumpeter, Joseph: 2006. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge: London.
- Scott, Ruth K.; Warr, Paul K.:1977. *Parties and Party Systems: A framework for Analysis by Giovanni Sartori*. *The Western Political Quarterly*. Vol. 30, No. 3, p. 437-438.
- Taagepera, Rein; Grofman, Bernard: 1985. *Rethinking Duverger's Law: Predicting the effective number of parties i plurality and PR systems – Parties minus issues equals one*. *European Journal of Political Research*. Vol. 1985, No. 13, p. 341 - 352.

7.1 Prameny

Giovanni Sartori, dostupné na

http://www.giovanisartori.it/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=6.

8 Resumé

Giovanni Sartori Professor Emeritus in the Humanities at Columbia University, New York and Professor Emeritus at the University of Florence is with no doubt one of the most influential scholars in field of current political science. The bachelor thesis is dedicated to his contribution to three main branches of political science, namely the theory of democracy (the first part), parties and party systems (the second part) and constitutional engineering (the third part). Due to the extent of Sartori's work, and limited framework given, only the books translated and issued in Czech or Slovak Republic were taken in account.

Analysis of the above mentioned books can provide an idea of how broad Sartori's scope is. What more, based on such analysis his preferences in these three fields could be easily assessed. Preference of vertical model of democracy to horizontal one, effective semi-presidential system to the other, although more proportional but less effective options. Such favour of effectiveness is visible also in Sartori's own proposal of so called alternating presidential system. In voting systems he tends to the ones resulting in reduction of number of parties and consequently warns against polarized and extreme pluralism.

Those preferences stemmed from Sartori's contemporary experience as well as experience with political system of his native country – Italy. After all they could provide solution to principal problems that occur there.

Despite such bias and all polemic Sartori's work is one of the most influential and have allowed Sartori to become one of the most prominent political scientists of the 20th century.